

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Скиба Людмила Миколаївна

**НАСТАВНИЦТВО ЯК ФОРМА ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА
ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ Л.І. Пономаренко,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної
роботи і менеджменту соціокультурної
діяльності
« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ Л.М.Скиба
« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАСТАВНИЦТВА ЯК ФОРМИ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	8
1.1. Рівень дослідження проблеми наставництво як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	8
1.2. Теоретичні основи розвитку наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	17
1.3. Соціально-психологічні особливості розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в закладах інтернатного типу	28
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ НАСТАВНИЦТВА	41
2.1. Нормативно-правове забезпечення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	41
2.2. Форми, методи та технології соціальної роботи з дітьми-сирітами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками	50
2.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	61
Висновки до розділу 2	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

За даними Міністерства соціальної політики України, на сьогодні близько 100 тис. дітей перебувають в інституційних закладах, 90 % з них після випуску з інтернатних закладів не готові до життя в соціумі, 92 % дітей мають батьків, з них близько 30 % можуть повернутися у сім'ю [9].

Перебування дитини у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей – одна з найважливіших проблем нашого часу. Робота в системі таких закладів не передбачає встановлення між дорослим та дитиною довготривалих, довірливих, міцних та безпечних стосунків. Серед основних чинників гальмування розвитку особистості, труднощів у формуванні здорової прихильності, створення належного емоційного комфорту та безпечного середовища для соціалізації, визначають відсутність постійної дорослої людини, яка піклується про дитину. За даними уповноваженого президента з прав дитини Миколи Кулеби, вихованці інтернатів у 500 разів вірогідніше вчинять самогубство, у 30 разів більше схильні до алкоголізму, у 100 разів частіше отримують судимість, у 45 разів частіше стають безробітними.

Тому в умовах реформування системи інтернатних закладів постає питання альтернативної діяльності з дітьми, які там проживають. У сучасній політичній та економічній ситуації країни не всі громадяни можуть прийняти у свою сім'ю дитину, тому для тих, хто бажає допомогти вихованцям закладів підготуватись до дорослого життя, наставництво виступає пріоритетною формою участі у житті дитини.

На жаль, попри всю важливість та доцільність, на сьогодні в Україні інститут наставництва розвивається досить повільними темпами, зокрема, і через низьку поінформованість суспільства про її переваги та відсутність бажаючих осіб ставати наставниками.

Питання соціального розвитку та соціального виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджували І. Артемчик, В. Вінс, Н. Дишлова, І. Зверева, Л. Канішевська, Л. Кунгурцева, С. Курінна,

Г. Лялюк, О. Максименко, К. Орловська, Ж. Петрочко, А. Полянничко, В. Пушкар, О. Стратюк, Г. Улунова, Л. Цибулько та ін. Соціальне становлення особистості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах виховання у різних формах влаштування у сім'ю стало предметом аналізу Г. Бевз, Ж. Захарової, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, І. Матвієнко, Ж. Петрочко, І. Пєши та ін.

Проблема наставництва як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування була в полі наукового дослідження Н. Адаховської, Б. Бозман, Н. Гаврилів, І. Детковатої, Н. Ковалевої, С. Курінної, М. Фархан та ін.

Аналіз робіт зазначених науковців свідчить, що всі вони містять багатий теоретичний та емпіричний матеріал. Водночас, попри наявність різнопланових досліджень дослідження інституту наставництва залишається актуальним і на сьогодні. Зокрема, тому що переважна більшість науковців здійснювали свої правові дослідження поняття та юридичних особливостей наставництва як інституту підтримки дітей, які виховуються в інтернаті. Наукові доробки зосереджуються, на жаль, тільки на історичних та правових підгрунтях цієї форми підтримки дітей, що залишилися без піклування батьків або ж ініціативах громадських організацій.

Зазначені обставини актуалізують необхідність комплексного дослідження наставництва як інституту підтримки дітей, що залишилися без піклування батьків.

Актуальність і значущість проблеми соціальної підтримки дітей, що залишилися без батьківського піклування через розвиток інституту наставництва визначили тему нашої магістерської роботи: «Наставництво як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Вибір теми дипломної роботи обумовлений необхідністю розв'язання таких **суперечностей**:

- зобов'язаннями української держави щодо забезпечення комплексу прав дитини, визначених прогресивною міжнародною спільнотою, та зростаючою кількістю фактів соціального неблагополуччя серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- наявністю нормативної бази соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування та її невідповідним організаційним забезпеченням;

- розробленістю методичних основ здійснення професійного соціального впливу на процес наставництва та епізодичною їх реалізацією в умовах сьогодення.

Об'єкт дослідження – соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження – теоретико-методичні основи наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета дослідження: на основі вивчення теоретико-методичних основ наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування розробити методичні рекомендації для оптимізації досліджуваного процесу.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання:**

1: Проаналізувати стан розробленості проблеми та дослідити теоретичні основи розвитку наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. Вивчити соціально-психологічні особливості розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в закладах інтернатного типу.

3: Схарактеризувати нормативно-правове забезпечення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

4: Проаналізувати методичні складові соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування та їх наставниками

5: Розробити методичні рекомендації щодо оптимізації процесу впровадження наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У ході дослідження, відповідно до поставлених нами завдань було використано такі **методи**: *теоретичний* – аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної, зокрема соціально-педагогічної літератури для узагальнення теоретичних підходів до проблеми наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; *діалектичний* – використання якого дало змогу детальніше розкрити зміст таких понять, як «наставництво», «наставник», «діти, позбавлені батьківського піклування»; *структурно-функціональний* метод, що дав змогу визначити функціональне призначення наставництва над дітьми як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, які з тих, чи інших причин не можуть проживати в біологічних родинах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

вперше здійснено спробу комплексного аналізу наукових підходів до трактування змісту сутності поняття «наставництво»;

дістало подальшого розвитку методичне забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування і їх наставниками;

уточнено зміст понять «соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування в умовах інтернатного закладу» і «соціальна робота з наставниками».

Практичне значення одержаних результатів дослідження в розробці методичних рекомендацій щодо оптимізації процесу впровадження наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути використані у фаховій діяльності соціальних педагогів / соціальних працівників а також у процесі їх професійної підготовки.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (101 найменування). Повний обсяг дипломної роботи становить 106 сторінок.

Апробація результатів та публікації. Матеріали дослідження апробовано шляхом виступу на VI Міжнародній науково-практичній онлайн-конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» присвяченій 15-річчю заснування кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, 25 листопада 2020 року).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАСТАВНИЦТВА ЯК ФОРМИ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Рівень дослідження проблеми наставництво як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Інститут наставництва як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на загальнодержавному рівні має достатньо невеликий період функціонування (з 2016 р.). Відповідно на даному етапі дослідження означеної проблеми ще не напрацьовано достатнього наукового фонду для вирішення поставленого питання.

Але разом з тим традиція наставництва, в тому разі і по відношенню до дітей, що залишилися без піклування батьків, в нашій державі має достатньо тривалу історію. Відповідно вважаємо за необхідне розпочати вивчення проблеми наставництво як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з розгляду дотичних до предмету дослідження наукових робіт.

Цікавим для нашої наукової роботи з точки зору вивчення генези питання є дослідження О. Кірдан «Виховні функції класного керівника в навчальних закладах України (середина ХІХ – початок ХХ століття)» [33]. Цінним зокрема є вивчення науковицею внеску відомих педагогів та громадських діячів у розробку теоретичних засад системи наставництва. А також представлені в роботі зміст, форми та методи роботи класних наглядочок і наставників, груповодів, класних керівників в українській школі даного періоду. Заслужують на увагу також наведені зміст та форми роботи класних наставників з точки зору застосування позитивного досвіду минулого за сучасних умов.

В історичному розрізі питання наставництва досліджувала також і

О. Корх-Черба. Науковиця висвітлила особливості практичного досвіду підготовки домашніх наставників у другій половині ХІХ ст. Проаналізовано зміст і виявлено специфічні риси педагогічної теорії домашньої освіти та підготовки домашніх наставників у зазначений період. Охарактеризовано шляхи актуалізації підготовки домашніх наставників та гувернерів за умов реформування національної школи України. Введено у науковий обіг нові історико-педагогічні документи, що характеризують специфіку підготовки домашніх наставників.

Продовження вивчення наставництва в педагогічному дискурсі знаходимо у роботі Л. Делінгевич «Педагогічні засади позаурочної виховної роботи у вищих навчальних закладах І - ІІ рівнів акредитації». Тут авторкою розроблено педагогічні засади виховної роботи у ВНЗ І - ІІ рівнів акредитації за сучасних умов і визначено, що наставництво може виступати однією з основних складових виховання моральної культури особистості студента. Цікавим є представлення школи молодого наставника як інституту підтримки підростаючого покоління та запропонована система організації позаурочної виховної роботи на підставі взаємодії її основних суб'єктів (наставників, керівників гуртків, студентів, батьків, громадських організацій) [16].

К. Жалдак у своїй науковій роботі «Педагогічні умови гуртування студентської групи вищого аграрного закладу освіти (теоретико-методичний аспект)» акцентує увагу на можливості використання інституту наставників студентських груп, колективу викладачів і студентського самоврядування в системі виховної роботи на основі оновлення змісту та форм їх діяльності. Показано також можливості спільної діяльності, проведення занять міжособистісного спілкування у гуртуванні студентської групи [21].

Цікавим є представлення сутності понять «наставництво» та «наставник» у дослідженні С. Петрусенко «Педагогічні умови професійного становлення молодих учителів у загальноосвітньому навчальному закладі». Авторкою визначено організацію педагогічної школи наставництва у загальноосвітньому навчальному закладі, залучення молодих фахівців до науково-методичної

діяльності у ньому як одну з необхідних педагогічних умов професійного становлення молодих учителів у загальноосвітньому навчальному закладі [61].

Особливо цінною є дисертаційна робота Н. Чугаєвої «Психологічні особливості педагога-наставника як умова ефективної соціалізації студентів». У дослідженні показано, що освітня соціалізація студентів є провідною метою діяльності педагога-наставника. Також авторкою встановлено, що основним об'єктом його педагогічної діяльності є група студентів як колективний суб'єкт, через який здійснюється опосередкований соціалізувальний вплив на особистість студента. Ми також вважаємо, що представлена у роботі концептуальна модель психологічних якостей ефективного педагога-наставника може бути частково адаптована до роботи з наставниками дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Цінною є також створена автором психологічна типологія ефективних і неефективних наставників; сконструйовані психологічний портрет еталонного наставника та розроблені методичні рекомендації з оптимізації роботи педагога-наставника [94].

А. Афанасьєв вивчаючи психологічні основи становлення військово-професійної відповідальності у курсантів НАПВУ, подав психологічний аналіз важливих аспектів педагогічного мислення офіцерів-наставників та ряд педагогічних впливів, що використовуються ними з метою виховання у курсантів військово-професійної відповідальності. Психологічно обгрунтовано систему виховання відповідальності у курсантів та показано основні напрями оптимізації цього виховання [4].

Проблема теорія і практика домашньої освіти в Україні у першій половині XIX ст. знаходить своє вирішення у дисертаційній роботі М. Денисенко. Авторкою визначено тенденції розвитку домашнього навчання та виховання від часів Київської Русі до XIX ст., а також розкрито погляди світових і вітчизняних філософів, просвітників, педагогів щодо організації домашньої освіти, конкретизовано мету домашньої освіти у досліджуваній період, розкрито нормативні засади діяльності домашніх наставників і вчителів в Україні у першій половині XIX ст., обгрунтовано шляхи творчого

використання позитивного історико-педагогічного досвіду діяльності гувернерів за сучасних умов.

Особливий інтерес серед праць історико-педагогічного характеру викликає дисертаційна робота І. Ченбай [92]. Вчена вперше, на основі теоретичних узагальнень архівних даних, вивчення наукової літератури та статистичних даних, цілісно висвітлює історичний шлях становлення і розвитку в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Авторка порушує дискусію щодо визначення статусу ДБСТ і доходить висновку, що ДБСТ має особливий статус, у якому поєднуються функції сім'ї та закладу, хоча він не є а ні тим, а ні іншим у чистому вигляді.

У сучасному науковому тезаурусі поширеною є практика вивчення особливостей розвитку дітей в умовах інтернатних закладів різного типу.

Так, С. Нечай вивчаючи адаптацію дітей-сиріт молодшого дошкільного віку до умов дитячого будинку засобами музично-театральної діяльності обґрунтувала особливості процесу адаптації дітей-сиріт молодшого дошкільного віку до умов дитячого будинку, а також визначила критерії адаптивності поведінки дітей-сиріт за нових соціальних умов [52]. Вважаємо, що запропонована науковицею методика організації музично-театралізованої діяльності, що сприяє успішній адаптації дітей-сиріт може бути використана у роботі з дітьми, які співпрацюють з наставниками, оскільки методика дозволяє підвищувати професійний рівень педагогічного колективу дитячого будинку щодо організації навчально-виховної роботи з дітьми-сиротами в адаптаційний період; створити позитивний емоційний стан; знизити рівень тривожності, агресивності та незахищеності; коригувати негативні емоційні прояви засобами музичної діяльності; розвивати у вихованців навички соціальної поведінки в процесі музично-театралізованої діяльності [52].

Л. Дугіна займалася дослідженням питання корекції фізичного стану дітей-сиріт 1-4 років засобами фізичної культури [19]. У дослідженнях визначено найбільш значні відхилення у стані здоров'я дітей-сиріт 1-4 років

життя. На підставі одержаних даних про фізичний стан розроблено й експериментально обґрунтовано методику занять фізичними вправами з урахуванням корекції різних відхилень у фізичному розвитку та стані здоров'я для дітей-сиріт 1-4 років життя. Експериментально встановлено, що диференційоване застосування комплексів фізичних вправ для корекції відхилень у фізичному стані дозволило досягти дітьми-сиротами 1-4 років життя норми показників у фізичному та психомоторному розвитку та кардіореспіраторного апарату, що сприяло збільшенню кількості усиновлених дітей [19].

У роботі з наставниками можуть бути використані ефективні форми та технології, що забезпечують підготовку вихователів до реабілітаційної діяльності з урахуванням специфіки контингенту дітей та інноваційного закладу описані С. Коношенко. Також можуть бути адаптованими умови ефективності педагогічної діяльності у реабілітаційних центрах для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки батьків у моменті спрямування їх на взаємодію з наставниками [40].

Цілковито погоджуємося з позицією К. Хлебцевич стосовно того, що під час спільної діяльності наставників і дітей доцільно використовувати засоби фізичного виховання і спорту. Дослідником виявлено вплив занять фізичними вправами та певними видами спорту на формування специфічних психологічних якостей дітей і підлітків-сиріт, а також на підставі результатів проведених досліджень розроблено та впроваджено до практичної діяльності методичні рекомендації щодо індивідуального використання занять фізичними вправами та різними видами спорту дітей-сиріт з метою їх соціальної адаптації [22].

На важливості і особливості соціальної адаптації дітей у притулках і сирітських будинках наполягає і С. Засць. Зокрема автором: розкрито сутність соціальної адаптації – процесу, що забезпечує сприйняття та прийняття індивідом норм, цінностей, правил життя соціального середовища, підготовку до самостійної життєдіяльності та працевлаштування; досліджено її соціальний

і педагогічний аспекти стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; з'ясовано категорії дітей, які належать до соціальної групи знедолених; охарактеризовано мережу дитячих притулків і сирітських будинків, основні цілі їх діяльності, типи внутрішньої організації в даний період. Визначено зміст, форми та засоби соціальної адаптації знедолених дітей [22].

Надзвичайну цінність для нашої наукової роботи становлять особливості розвитку образу «Я» дітей-сиріт у навчальному закладі інтернатного типу описані В. Пушкар [72]. Актуальною є думка дослідниці про те, що у підлітків шкіл-інтернатів структура «Я»-концепції малодиференційована, а система їх уявлень про себе узалежнюється уявленням і нормативними приписами значимих інших, а також стосовно того, що в ідентифікаційній матриці підлітків шкіл-інтернатів більш значущими є суб'єктивні характеристики. Зокрема, у підлітків шкіл-інтернатів, у зв'язку з браком позитивних оцінок та позитивної підтримки людей з найближчого оточення, відбувається формування емоційної залежності. Відсутність самосхвалення, поблажливості до себе, позитивних рефлексивних очікувань щодо ставлення значимих інших призводять до внутрішньої конфліктності та самозвинувачення [72].

У роботі з дітьми, що проживають в інтернатних закладах і мають наставників може бути використано розроблений й апробований В. Пушкар соціально-психологічний тренінг спрямований на інтеграції у дітей «Я»-образів в єдину «Я»-концепцію. За допомогою статистичних методів показано, що запропонована система впливів є ефективним засобом психокорекційної роботи з підлітками, позбавленими батьківського піклування за умов деприваційного середовища [72].

У наукових роботах І. Артемчик [56] досліджено особливості розвитку усного зв'язного мовлення у дітей-сиріт і встановлено причини затримки оволодіння мовленнєвими навичками а також схарактеризовано складові комунікативного ядра особистості дитини-сироти старшого дошкільного віку та виявлено стан їх сформованості у даної категорії дітей.

Відомо, що випускники інтернатних закладів часто не готові до сімейного життя і, відповідно, на наставників покладається обов'язок щодо здійснення просвітницької діяльності у цьому напрямі. Для якісного здійснення означеної діяльності можуть бути використані напрацювання Д. Хархан. Зокрема щодо створення належних соціально-педагогічних умов підготовки дітей-сиріт до сімейного життя в інтернатному закладі, які полягають у створенні корекційно-виховного середовища щодо формування образу "Я-сім'янин", враховуючи особливості розвитку дітей-сиріт за умов інтернатного закладу. Можуть також бути впровадженим і практичний аспект підготовки дітей-сиріт в інтернатному закладі до сімейного життя через розроблену авторкою програму «Виховання майбутнього сім'янина» [90].

Для розуміння фізіологічних особливостей підлітків, які потенційно можуть мати або мають наставників цінною є робота О. Стратюк. Вченим вивчено фізіологічні особливості імунної, ендокринної та серцево-судинної системи, а також психофізіологічні характеристики уваги, пам'яті, емоційно-вольової сфери підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт та учнів старших класів загальноосвітніх шкіл та встановлено, що переважна більшість фізіологічних параметрів у групі соціально депривованих підлітків відхиляється від норми на відміну від аналогічних показників учнів контрольної групи. Різниці між досліджуваними фізіологічними характеристиками підлітків різних соціальних груп (підгрупами дівчат, підгрупами хлопців та загальними групами) майже скрізь статистично достовірні також дослідницею зазначено, що статеві диференціації суттєво не впливає на різницю досліджуваних характеристик [82].

Дослідження особливостей соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах знаходимо і в науковій роботі В. Шкуркіної. Зокрема авторкою: розглянуто проблему формування соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах, проаналізовано сучасний стан розробленості даної проблеми в теорії та практиці, створено структурно-функціональну модель соціального

здоров'я дітей-сиріт, обґрунтовано теоретичні засади, розроблено концепцію та технологію формування соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку. З точки зору предмету нашого дослідження особливу цінність становлять визначені дослідницею особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами, урахування яких дозволяє підвищити її ефективність, що підтверджено підвищенням високого та середнього рівнів сформованості їх соціального здоров'я [96].

Серед сучасних наукових робіт, що дотичні до предмету нашого дослідження, слід виділити доробки прикладного характеру присвячені питанням соціального захисту дитинства, зокрема і дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Так, системний аналіз дитинства як об'єкта соціально-демографічної політики в Україні знаходимо у дослідженнях І. Голубевої [43]. Цікавим є погляд авторки на соціально-економічну та демографічну суть понять «дитинство» і «діти», а також визначені дослідницею методологічні засади дослідження дитинства як складової життєвого циклу людини. Також авторкою досліджено питання щодо соціально-економічних передумов утримання, виховання, освіти, стану здоров'я підростаючого покоління та розглянуто роль сім'ї у народженні, вихованні, соціальній адаптації дітей як одного з основних осередків демореальності, досліджено умови утримання, виховання та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу. Розроблено рекомендації щодо оптимізації та забезпечення рівності та результативності соціально-демографічної політики стосовно поліпшення становища дітей в Україні[43].

Сходимося в думці з І. Голубевої стосовно того, що соціально-демографічна політика в Україні ще потребує вдосконалення, особливо у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за сучасних умов представлено у дослідженні О. Потопахіної. Авторкою зокрема наведено

пропозиції щодо удосконалення категоріального апарату права соціального забезпечення та охарактеризовано систему заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, права та гарантії зазначеної категорії у сфері освіти і праці.

У своїй науковій роботі Ю. Ілляшенко зосереджує увагу на проблемах соціально-правової захищеності найбільш уразливих категорій дітей в Україні періоду розбудови громадянського суспільства (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.): дітей-сиріт, дітей, що залишилися без батьківського піклування; дітей з функціональними обмеженнями, бездоглядних та безпритульних дітей. Авторка розглядає і питання функціонування ДБСТ як однієї із форм опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні у 90-х роках ХХ ст. [78].

На правових засадах утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування зосереджувала свою увагу і О. Карпенко. На підставі узагальнення історичного досвіду України та сучасної зарубіжної практики науковицею досліджено проблеми правового забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. Зокрема, обґрунтовано пріоритет сімейних правових форм утримання та виховання дітей даної групи, розкрито суть понять «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування» в чинному законодавстві, обґрунтовано необхідність і можливість створення в Україні підрозділу ювенальної юстиції в системі судів загальної юрисдикції для здійснення цивільного та кримінального судочинства відносно дітей, проаналізовано досвід функціонування дитячих будинків сімейного типу, запропоновано оновлення правового механізму їх створення, діяльності та припинення з урахуванням виявлених недоліків і перешкод у нормативно-правовому забезпеченні їх діяльності [31].

Соціальне сирітство як соціокультурний феномен представлено у роботі О. Коваленко. Автором розкрито зміст проблеми соціального сирітства за умов сучасного українського суспільства. «Соціальне сирітство» трактовано як

особливий стан дитинства, обумовлений його місцем за умов певної соціальної структури, у системі соціальних відносин суспільства, що передбачає розглядання усіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання, поза залежністю від соціального статусу батьків. За цього у соціокультурній перспективі соціальне сирітство характеризується послабленням поля соціального контролю з боку базисних соціальних інститутів (сім'ї, школи), порушенням процесу міжпоколінної та міжособистісної комунікації, обмеженням доступу до необхідних ресурсів та можливостей індивідуального розвитку [35].

Наукову цінність для нашої роботи становить також докторська дисертація Ж. Петрочко, у якій в рамках теоретичного узагальнення та наукового вирішення проблеми соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах [57].

Завершуючи огляд дослідження проблеми наставництва як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у системі наукового знання на теоретичному рівні резюмуємо, що на даному етапі розвитку наукової думки лише розпочато вивчення процесу становлення і розвитку наставництва. Сучасні дослідження процесу наставництва спираються на роботи, які: в історико-педагогічному контексті розглядають наставництво; присвячені вивченню психосоціальних особливостей дітей, які проживають поза родиною; висвітлюють питання підготовки, соціального захисту та розвитку дітей зазначеної категорії. Проте наставництво як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування потребує окремого вивчення.

1.2. Теоретичні основи розвитку наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Кожна людина, а особливо дитина, на різних етапах життєдіяльності, має потребу в підтримці і допомозі з боку оточуючих. Дитина, котра проживає в

сім'ї має змогу розділити свої як позитивні, так і негативні емоції з сім'єю. Для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування такі можливості відсутні.

Звичайно, найкращим рішенням з точки зору задоволення потреб таких дітей є усиновлення / удочеріння або влаштування в сімейні форми виховання (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, опіка / піклування). Проте, не всі діти можуть бути влаштовані на виховання у сім'ї з причин юридичного, морального, психологічного характеру.

Можемо констатувати, що розвиток сімейних форм виховання, підтримка з боку держави усиновлення, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу не вирішують питання дітей, котрі проживають в інтернатних закладах.

Особливо гостро стоїть питання влаштування дитини в сім'ю для дітей підліткового віку, які проживають в інтернатах. Вони часто залишаються самоті зі своїми проблемами, а після виходу з інтернату не готові до самостійного життя поза межами закладу. Навчити вирішувати власні проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають в інтернатах різного типу, допомогти їм у соціалізації та адаптації до самостійного життя можна через особисте наставництво.

З іншого боку, не всі дорослі, які мають бажання допомогти дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, можуть стати усиновлювачами, опікунами, батьками-вихователями чи прийомними батьками. Для того, щоб допомогти дітям, які перебувають на вихованні в державних установах, небайдужим дорослим, які хочуть передати свій особистий життєвий досвід і знання, використовуючи власні ресурси, міжнародна громадська організація «Одна надія» у 2009 році розробила Програму Наставництва, основною метою якої є підготовка до самостійного життя дітей-сиріт через наставництво.

Відповідно до чинного законодавства наставництво – є добровільною безоплатною діяльністю наставника з надання дитині, яка проживає у інтернатному закладі, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у

підготовці до самостійного життя [18].

Зауважимо, що основною ціллю Наставництва є підготовка дитини-сироти до самостійного життя шляхом розвитку її потенціалу, впевненості у власних силах, визначення життєвих цілей, формування людських взаємовідносин, культурних, моральних, духовних цінностей [50].

Необхідно підкреслити, що наставництво не є новим поняттям, адже формально чи неформально відносно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні воно здійснюється протягом тривалого часу. Зауважимо, що саме слово «наставництво» походить від англійського слова «mentor», що означає «наставник». Ментором звали героя древньогрецької міфології, який славився тим, що був мудрим порадником, який користувався всезагальною довірою. Саме його часто використовували актори, спортсмени, політики для характеристики людини, яка впливала на них на різних етапах кар'єри [34, с. 6].

Як ми уже зазначали наставництво, як форма підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавчо в Україні закріплена тільки у 2017 році, але у світі давно й успішно працюють кілька відомих організацій.

У світовій практиці термін «наставництво» відомий давно. Наприклад, у США система працює з 1904 року розпочався рух Big Brothers Big Sisters. Особливість організації в тому, що вона працює не на розв'язання якихось глобальних проблем, а на задоволення базових потреб конкретної дитини [1, с. 21]. Відповідно, для кожної дитини підшукується наставник відповідно інтересів дитини і її соціально-психологічних характеристик: коли дитині потрібна увага – наставник забезпечує таку увагу; якщо дитині схильна до спорту – наставник займається з нею спортом; якщо дитина бажає займатися малюванням – наставник з нею малює. Потреби дитини стоять на першому місці.

Цікавим також є досвід міжнародної некомерційної організації Kidsave International, яка заснована у 1997 року і працює в Росії, Колумбії і Сьєра

Леоне. Мета її діяльності це допомога дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків у напрямі пошуку сім'ї а також підтримки важливих для неї дорослих.

Heart for Orphans – некомерційна організація у Вірджинії (США). Програма наставництва адаптована до потреб підлітків у критичній життєвій ситуації. За підлітком-сиротою або самотньою мамою-сиротою закріплюється дорослий наставник, щоб надати емоційну підтримку й допомогти знайти правильне рішення [1, с. 22].

Цікавим також є південнокорейський проект Oak Tree Project. Він спрямований на те, щоб допомогти випускникам інтернатних закладів здобути вищу освіту. Для цього з межах проекту надаються стипендії та закріплює за кожним підопічним наставник.

Зазначені світові практики, на нашу думку, можуть активно застосовуватися і в Україні. Більше того, маємо зауважити, що деякі з описаних ідей знайшли своє відображення у вітчизняному досвіді.

Так в Україні, як і в міжнародній практиці наставництво щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського, розпочало впроваджуватися на рівні волонтерських ініціатив, громадських організацій та соціального служіння церков.

Відлік щодо впровадження наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на законодавчому рівні доцільно розпочати з 2009 р. Саме тоді розпочав діяльність проект громадської організації «Одна надія» за підтримки Служби в справах дітей м. Києва. Його метою став пошук, навчання та супровід наставників для дітей-сиріт, а головним завданням визначено соціалізація дітей з інтернатів та пошук наставника для них [6, с. 56].

Доцільно відзначити, як одну з передумов запровадження інституту наставництва на законодавчому рівні і досвід діяльності релігійних конфесій щодо індивідуальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Тут системністю відзначилася партнерська робота Центру опіки

сиріт Львівської архієпархії Української греко-католицької церкви та Комісії УГКЦ у справах родини. Зазначеною командою було проведено спеціальні навчання для майбутніх наставників: тренінги, семінари, лекції, співбесіди та анкетування. За результатами означених активностей складають висновок соціально-психологічної готовності кандидатів у наставники до співпраці з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

За п'ять років реалізації методики виховання «Наставництво» тренінговим центром проекту «Одна надія» понад 1100 дітей отримали наставника; 10 дітей у віці понад 10 років були усиновлені [53]. Такі результати проекту сприяли початку дискусій щодо початку узаконення на національному рівні наставництва для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інформаційної кампанії з закликом небайдужих дорослих стати наставниками.

Далі в процесі розвитку наставництва умовна можна виділити етап пов'язаний з реалізацією Фондом Ріната Ахметова у 2016 році проекту «Наставництво» в межах програми «Сирітству – ні!». Головним завданням означеного проекту була підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного дорослого життя через формування відповідних навичок.

Підсумовуючи зауважимо, що передумовами узаконення інституту наставництва до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні стали: неможливість цілковитого задоволення потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах інтернату та успішний досвід діяльності у цьому напрямі волонтерських ініціатив, громадських організацій та соціального служіння церков.

Означені передумови стали підставою того, що з метою надання допомоги дітям, що залишилися без піклування батьків, у їх підготовці до самостійного життя шляхом розвитку їх фізичного, духовного та інтелектуального потенціалу, впевненості у власних силах, формування культурних і моральних цінностей у 2016 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про забезпечення організаційно-

правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" щодо наставництва» [69].

У законі, зокрема, чітко визначено зміст поняття «наставник» і «наставництво», визначено основні напрями підготовки дітей до самостійного життя.

Необхідно відзначити, що впровадження інституту наставництва на державному рівні має також ряд переваг, це:

- активізація діяльності соціальних служб;
- актуалізація проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і пошук реальних методів допомоги їм серед активної молоді, представників бізнесу, журналістів;
- виявлення випадків системних порушень прав дітей в установах інтернатного типу;
- знайдення серед наставників потенційних усиновителів [73].

Варто підкреслити, що наставництво здійснюється в найкращих інтересах дитини, яка проживає у інтернатних закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Воно спрямоване на:

- визначення та розвитку здібностей дитини, реалізації її інтересів у професійному самовизначенні;
- надання дитині доступної інформації про її права та обов'язки;
- формування у дитини практичних навичок, спрямованих на адаптацію її до самостійного життя, зокрема, щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном та коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;
- ознайомлення дитини з практиками суспільного спілкування та подолання складних життєвих ситуацій;
- сприяння становленню дитини як відповідальної, успішної особистості;
- формування у дитини навичок здорового способу життя [69].

Доцільно виділити такі форми наставництва по відношенню до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

1) індивідуальне наставництво (передбачає взаємодію одного дорослого з однією дитиною). Необхідною умовою індивідуального наставництва є регулярні зустрічі (чотири години на місяць строком не менше року).

2) наставництво в групі (передбачає взаємодію одного чи групи дорослих з невеликою групою дітей). При цій формі наставництва наставник виконує функції лідера, регулярно зустрічається зі своєю групою. Як правило взаємодія планується під час навчального процесу, припускаючи також час для особистого спілкування.

3) наставництво за допомогою електронної пошти чи інтернету (передбачає взаємодію одного дорослого з однією дитиною). Пара спілкується через Інтернет по щонайменше один раз на тиждень протягом півроку і довше. Ця форма наставництва передбачає спільну зустріч наставника і дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, перед початком листування [69].

Разом з тим Постановою КМУ № 465 [18] «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною» від 4 липня 2017 р. чітко визначено, що наставництво по відношенню до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється в індивідуальній формі однією повнолітньою дієздатною особою над однією дитиною.

Відповідно наставником може бути повнолітня дієздатна особа, яка пройшла курс підготовки з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя, отримала висновок про те, що вона може провадити діяльність з організації наставництва, та уклала договір про наставництво. Існують також законодавчі обмеження щодо осіб, які не можуть стати наставниками.

Відповідно вимог чинного законодавства наставництво має реалізуватися відповідно до чітко визначених принципів:

1. Безпека та емоційний комфорт дитини. Даний принцип вимагає дотримання особистих меж у наставницьких стосунках, докладання наставником зусиль для формування довіри дитини до нього.

2. Конфіденційність. Передбачає нерозголошення особистої інформації, отриманої як про саму дитини, так і інформації про інших дітей. Винятком є ситуації в яких є загроза здоров'ю чи життю дітей.

3. Розуміння наставником меж у взаємостосунках із працівниками закладу. Діяльність наставника має бути спрямована на налагодження конструктивної взаємодії з фахівцями закладу, де навчається дитина, разом з він має дотримуватися позиції, незалежної від позиції фахівців закладу.

4. Дотримання ролі наставника. Наставник має уникати моралізаторства як у наставницьких стосунках, так і у стосунках з працівниками закладу, разом з тим визнавати й усвідомлювати те, що процес наставництва має свій термін початку і завершення.

5. Культурна компетентність. Характеризується здатністю наставника розрізняти та поважати цінності і норми культури дитини; повага до її походження та віросповідання.

6. Повага до особистості та особистого простору дитини, її меж. Наставник має розуміти і визнавати, що у дитини є свої почуття, значимі для неї особи, власні інтереси, уникати небажаного фізичного контакту. При цьому намагатися допомогти дитині зрозуміти її власні меж та сформувати у неї навички ухвалювання рішень.

7. Участь дитини у процесі наставництва. Передбачає стимулювання дитини до активності у наставницьких стосунках, її залучення дитини до формування плану наставництва та ухвалення рішення щодо його реалізації, обов'язковим є врахування результатів оцінки потреб дитини.

8. Наснаження. Цей принцип реалізується через віру наставника в цінність та потенціал кожної дитини, орієнтацію на її сильні сторони. Важливою також є допомога у підвищенні самооцінки дитини та формування її впевненості у власних силах.

9. Відповідальність наставника. Наставник має ставити реальні цілі для роботи з дитиною, відмовитися від нереалістичних очікувань та обіцянок у наставницьких стосунках, странно і відповідно до визначених у плані термінів виконувати взяті на себе зобов'язання, мати здатність піклуватися про себе, свої межі й особистісні ресурси.

10. Визнання важливості особистісного і професійного розвитку наставника. Наставник має чітко усвідомлювати свої власні межі, мати знання про прив'язаність, травму, особливості розвитку дітей тощо, згода брати участь у заходах із підвищення компетентності.

11. Системність та регулярність візитів та взаємодії з дитиною, які націлені на якісні зміни. Планування та реалізація змін у поведінці дитини мають бути спрямовані на покращення якості життя дитини, мати і носити партисипативний та інтерактивний характер.

Зауважимо, що відповідно чинного законодавства наставника може мати дитина віком від 0 до 18 років, яка проживає у закладах інституційного догляду, незалежно від її офіційного статусу.

Наставником, на думку О. Байдарової, є людина з громади, в яку повертається вихованець з інтернату, його завданням є допомогти підліткові опанувати соціально-життєві навички для успішної соціально-психологічної адаптації й інтеграції [6]. Ми підтримуємо думку дослідниці, проте вважаємо за необхідне підкреслити, що в сучасних українських реаліях наставником як правило виступає людина з тієї громади, де розташований заклад інтернатного типу в якому навчається дитина.

Цікавою є позиція К.Тищенко, котра зазначає, наставник може навчити дитину найпростішим побутовим речам: пояснити, як готувати їжу, прати й прасувати; навчити як правильно планувати бюджет, як обирати товари в магазині; розповісти, куди звертатися для отримання медичної допомоги або інших консультацій; сприяти професійному самовизначенню, допомогти підготуватися до вступу до вузу або знайти роботу [13].

Для наставника розуміння закономірностей протікання процесів

психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей дитини є обов'язковою умовою отримання ним статусу наставника. Адже однією з його функцій є допомога дитині, що проживає в закладі інтернатного типу у вирішенні низки психологічних проблем, таких як формування базисної довіри до світу, формування статевої ролі та прийняття гендерної ролі, засвоєння і прийняття етичних цінностей, формування мотивації до створення сім'ї [6].

З метою забезпечення таких знань у наставників, на законодавчому рівні закріплено вимогу щодо особи чи родини, які прийняли рішення стати наставниками – в обов'язковому порядку пройти навчання за спеціальними програмами для наставників. На нашу думку, це є важливим моментом, який сприятиме якісному впровадженню допомоги у формі наставництва травмованим дітям, що дозволить забезпечувати сталість влаштування шляхом попереднього «примірювання» кандидатами в наставники нових соціальних ролей та врахування всіх соціально-психологічних особливостей дітей, які проживають поза біологічними родинами.

Ключовим принципом у діяльності наставників є добровільність й безплатність роботи із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Робота наставника має бути спрямована на підтримку та допомогу дитині, насамперед щодо розвитку її здібностей, втілення інтересів у професійному самовизначенні. Взаємодія наставника і дитини здійснюється шляхом її відвідування за місцем проживання, навчання, лікування чи оздоровлення. Ще однією функцією наставника є інформування дитини про її права та обов'язки, привчає її до вирішення побутових питань, розпоряджання власним майном та коштами, пояснює, як отримати освітні, соціальні, медичні, адміністративні послуги [55].

Науковцями і практиками доведено, що наставництво допоможе дітям, які проживають у закладах інтернатного типу сформувати навички здорового способу життя та позитивно вплине на становлення дитини як успішної особистості.

Всі зобов'язання наставника по відношенню до дитини можна представити у вигляді завдань, що покладаються на нього, саме:

- розвивати позитивні цінності та культурний спадок дитини та формувати емоційно важливі, стабільні і довготривалі стосунки в житті дитини-сироти;

- допомагати дитині розкрити свої сильні сторони та розвинути свій потенціал;

- визначити разом з дитиною (зокрема, підлітком) її власні індивідуальні цілі і шляхи їх досягнення;

- стимулювати правильний життєвий вибір дитини, підтримуючи успіхи у навчанні, підвищуючи самооцінку шляхом передачі власного життєвого досвіду та знань;

- допомогти дитині (особливо підлітку) сформувати навички самостійного життя.

Підсумовуючи розгляд проблеми теоретичні основи розвитку наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зауважимо, що розвиток соціальної допомоги, підтримки та опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сучасній Україні призвів до появи наставництва як особливої форми соціально-педагогічної підтримки дітей зазначеної категорії. У практичній роботі, а також на законодавчому рівні визначено, що наставництво є добровільною та безоплатною діяльністю наставника з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя.

1.3. Соціально-психологічні особливості розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в закладах інтернатного типу

Сучасні наукові дослідження доводять, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які проживають в інтернатних закладах, на відміну від своїх однолітків, котрі виховуються у благополучних сім'ях, проходять особливий шлях розвитку [59; 62; 85]. Попереднє перебування дітей у складних умовах, психотравмуючих ситуаціях, нехтування їхніми потребами протягом тривалого часу створює загрозу розвитку й адаптації дитини.

Особливо шкідливо інтернати та дитячі будинки впливають на дітей раннього віку:

- 55% мають затримку загальних моторних навичок;
- 40% – затримку розвитку дрібної моторики;
- 32% – затримку розумового розвитку;
- 43% – затримку мовного розвитку;
- 28% – затримку емоційного розвитку;
- 44% дітей мають затримку одразу за трьома і більше показниками [100].

Втрата батьків або їх відсутність з моменту народження чи пізніше руйнує психіку, волю, характер і, як наслідок, впливає на фізичний та інтелектуальний розвиток дитини. Зміни, як правило, виявляються в затримці психічного розвитку й інколи залишають свій відбиток на все життя. Численними дослідженнями доведено, що найповноцінніший розвиток діти отримують від своєї «постійної» матері або особи, яка замінює її. Тоді вони розвиваються найкраще в усіх відношеннях [80].

Зауважимо, що до закладів інтернатного типу відносять заклади цілодобового перебування дітей усіх типів і форм власності та підпорядкування (Міністерству освіти і науки 44 України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству соціальної політики України), що здійснюють соціально-педагогічну діяльність, з метою реалізації законних прав на соціальний захист

дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, щодо забезпечення умов проживання та догляду, надання соціальних, освітніх, виховних, юридичних, медичних та реабілітаційних послуг у межах цих закладів [99, с. 43-44].

Інтернат – це особливий навчально-виховний заклад, оскільки діти в ньому не лише вчать, а знаходяться цілодобово, тобто живуть. Позаурочна діяльність учнів школи-інтернату дуже різноманітна. Проводиться вона з урахуванням інтересів дітей, особливостей їх розвитку, інтелекту [11].

Для кожної дитини, яка виховується в інтернатному закладі, існують чинники ризику, що ускладнюють її адаптацію до нових умов життя. Умовно їх можна поділити на дві групи:

I група – чинники, що пов'язані з біологічною сім'єю вихованця інтернатного закладу та умовами його попереднього проживання;

II група – чинники, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, отриманими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків [67, с. 26].

Звернемо увагу на окремі з чинників ризику, що відносяться до першої групи. На думку Н. Комарової і І. Пеші, одним з основних чинників ризику, що ускладнюють адаптацію вихованця інтернатного закладу, є пережитий досвід насилля. Діти, які пережили жорстоке поводження, насильство складають особливу групу і потребують додаткової соціально-педагогічної допомоги, реабілітації.

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не тільки завдає не виправної шкоди їх здоров'ю, а й супроводжується важкими соціальними наслідками. Пошук дитиною причин, які можуть пояснити недобррозичливе ставлення з боку дорослих до себе, може призвести до:

– самозвинувачень, визначення власної особистості джерелом провини, що формує комплекс невпевненості, повної залежності від поведінки старших;

– сформованості почуття відрази до старших, які пригнічують та не розуміють дитину, що викликає, ненависть, агресію і непокору до рішень батьків, їх вчинків та примусу [37, с. 42–43].

Також, серед чинників ризику, що пов'язані з біологічною сім'єю дитини-вихованця та умовами її попереднього проживання, вчені виділяють вплив спадковості на поведінку дитини-вихованця [Там само, с. 50]. Зокрема, авторський колектив у складі Н. Комарової і І. Пеші, досліджуючи вплив спадковості на асоціальну поведінку, алкоголізм і генетичні хвороби прийомних дітей і дітей-вихованців, дійшов висновків про доведеність: наявності вроджених особливостей, що пов'язані з підвищенням ризику кримінальної поведінки; взаємодії генетичних і середовищних ефектів на певній стадії вживання спиртного і розвитку алкоголізму [37, с. 52–53].

Також, дослідженнями педагогів і психологів (Г. Бевз, О. Безпалько, Ж. Захарової, І. Зверєвої, Ж. Петрочко, А. Полянничко, І. Пеші) з'ясовано, що виховання в асоціальному сімейному оточенні деформує процес соціалізації неповнолітнього, тобто його входження в соціальне середовище, засвоєння соціального досвіду, залучення до системи соціальних зв'язків.

На стані здоров'я дітей у неблагополучних сім'ях, до моменту їх влаштування в установи соціального захисту, суттєво позначаються такі негативні чинники, як низька медична активність батьків, порушення умов вигодовування і утримування дітей дошкільного віку, відсутність прийнятних санітарно-гігієнічних і побутових умов [64].

Отже, до чинників ризику, що ускладнюють адаптацію дитини-вихованця до нових умов життя, які пов'язані з біологічною сім'єю та умовами її попереднього проживання дослідники відносять: пережите насилля, асоціальні явища тривалого характеру (наркотичні залежності біологічних батьків, аморальний спосіб життя, розпуста, сімейні сварки, бійки тощо).

Звернемося до аналізу другої групи чинників ризику – чинників, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, набутими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків.

Одним з найбільш суттєвих чинників, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини та розвинені внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків, являється материнська депривація. Плеяда вчених, серед яких Г. Бевз, О. Безпалько, Ж. Захарова, І. Зверева, А. Полянничко, І. Пеша, І. Фурманов, визначає це явище як неповне забезпечення або позбавлення дітей материнської любові, турботи, ніжності та ласки, що є необхідними для повноцінного розвитку дитячої особистості.

Найпершим проявом материнської депривації дослідники визначають небажання вагітної жінки мати дитину. Стресогенна дія такої вагітності приводить до спотворення життєво важливої взаємодії між матір'ю і дитиною під час внутрішньоутробного розвитку, до порушення сенсорних зв'язків між ними [27, с. 55].

На глибоке переконання англійського психолога і психотерапевта Дж. Боулбі, материнська депривація призводить до втрати дитиною базової довіри до світу, в основі якої лежить втрата особистістю відчуття захищеності і безпеки. На цій деформованій основі розвиток особистості дитини набуває рис невротичності, що проявляється у підвищеній тривожності, невпевненості, залежності; рис „афективної тупості”, показниками якої є нездатність до прихильності і любові, відсутність почуття спільності з іншими людьми, відчуження себе від інших, що, у свою чергу, може знаходити вираження в агресії, спрямованій зовні або на власну особистість [101].

Відсутність або послаблення емоційних зв'язків з матір'ю в ранньому дитинстві Р. Бернс визначає передумовою формування у дитини уявлень про ворожість навколишнього світу і розвитку неадекватної Я-концепції [12].

Окрім материнської депривації, в численних дослідженнях (Л. Артюшкіна [3], І. Зверева [20], А. Полянничко [3], І. Фурманов [89], Н. Фурманова [89] та ін.) виділяються:

– сенсорна депривація (повне позбавлення дитини сенсорних (чуттєвих) потреб, неможливість виконувати сенсорні дії щодо сприйняття об'єктів) [3, с. 335];

– соціальна депривація (обмеження кола спілкування дитини, стихійний характер зв'язків і ставлень, уникнення об'єктивних соціальних ролей, які дитина повинна виконувати, відповідно до віку, в різних видах діяльності) [3, с. 335];

– емоційна депривація (обмеження можливостей дитини виявляти своє ставлення до предметів чи явищ оточуючої дійсності, відсутність умов для розкриття чи розвитку емоційного досвіду) [Там само];

– психічна депривація (певний психологічний стан, що виникає як результат впливу таких життєвих ситуацій, через які особа протягом тривалого часу не має можливості задовольнити життєво важливі психічні потреби) [20, с. 35].

Звісно, у чистому вигляді кожен із зазначених видів депривації можна виділити лише у спеціальних експериментах. У реальному житті вони існують у досить складній конфігурації, що дає можливість говорити про деприваційний синдром, який виникає у дитини в неблагополучному сімейному оточенні.

Розглядаючи депривацію як систему стимульних бар'єрів, науковці (Н. Комарова, І. Пеша) виокремлюють такі їх види:

- 1) матеріальні – нестача матеріальних засобів для виживання і розвитку;
- 2) соціальні – брак спілкування і досвіду соціальних відносин;
- 3) пізнавальні – сенсорні, мовленнєві, смислові, відсутність умов для розвитку сенсорної чутливості, розвитку мовлення, сформованості понятійного апарата;
- 4) емоційні – відсутність емоційної турботи й емоційного прийняття дитини [37, с. 39].

Ці бар'єри призводять до порушень і викривлення індивідуального та особистісного розвитку дитини-сироти, є основою для формування проблеми, яка може бути охарактеризована як особливий психічний стан внутрішньої незахищеності, що викликає викривлення соціальних відносин, тобто соціальну дезадаптацію – відхилення у пристосуванні до соціального середовища [Там

само].

У дитини з неблагополучної сім'ї чи вихованця інтернатного закладу становлення психіки має якісно інші закономірності, ніж у дитини, яка виховується в умовах благополучного сімейного оточення. Вчені Л. Артюшкіна, А. Полянничко виділяють характер психічних деструкцій залежно від віку дитини, яка пережила деприваційний синдром [3, с. 42].

Ряд науковців (Л. Артюшкіна [3], А. Полянничко[3], К. Ігнатенко [27] та ін.) сходяться в думці про те, що відхилення у формуванні особистості дитини, яка виховується поза родиною, відбувається у емоційно-вольовій, інтелектуальній сферах та супроводжуються проблемами у спілкуванні з однолітками, статевій ідентифікації, моральному розвитку особистості.

Найбільші порушення у дітей-сиріт, які виховуються в умовах інституційних форм державного утримання, спостерігаються в емоційно-вольовій сфері: порушення соціальної взаємодії, невпевненість у собі, зниження самоорганізованості, цілеспрямованості, недостатньо розвинута самостійність, неадекватна самооцінка, відсутність тенденції до співробітництва [42, с. 4].

Недостатність інтелектуального розвитку дитини, яка виховується поза родиною, виявляється у слабкій сформованості у неї пізнавальних процесів, нестійкій увазі, поганій пам'яті, слабо розвинутому мисленні (наочно-образного, абстрактно-логічного, вербального), низькій ерудиції тощо.

На переконання А. Прихожан і Н. Толстих, особливу проблему складають порушення у спілкуванні дітей цієї категорії з дорослими та однолітками. Такі діти часто є агресивними, звинувачують у своїх невдачах оточуючих, не вміють визнавати свою провину; у них є недостатньо розвинутими навички спілкування з однолітками, вміння налагоджувати рівноправні стосунки з незнайомими людьми, адекватно оцінювати свої якості, що необхідні для вибіркового, дружнього спілкування [68].

Новітні дослідження доводять: у той час, як відставання у фізичному розвитку, що притаманне дітям у великих державних інституційних закладах, можна надолужити після розміщення їх до сімейних форм виховання,

протидіяти емоційному й соціальному відставанню набагато складніше [45, с. 5 – 6].

Ще однією проблемою є порушення соціалізації вихованців закладів інтернатного типу через заміщення одного з основних інститутів соціалізації – сім'ї – установою, тому передачу життєвого, соціального досвіду здійснює саме колектив однолітків, педагогічний колектив закладу. У зв'язку з цим уся система виховної роботи передбачає врахування мінливих умов у суспільстві, реалізується на основі особистісного, індивідуального й соціального профілю розвитку дитини за відсутності батьківського піклування [11].

В якості найбільш розповсюджених причин, за яких старшокласник школи-інтернату стає жертвою соціалізації, Т. Аксьоненко [2] називає: асоціальну сім'ю, рівень життя нижчий за прожитковий; самотність; помилки педагогів і батьків; втрату перспективи; непорозуміння з оточуючими; знуцання однолітків; романтичні невдачі; суїцидальну спрямованість [30].

Аналіз життєдіяльності випускників закладів інтернатного типу показує, що в них недостатньо сформована готовність до самостійного життя, зокрема, не вироблені деякі необхідні життєві навички практичного та матеріального порядку, існують суттєві труднощі в спілкуванні з оточуючими, спостерігається невміння протистояти асоціальним явищам, мають місце труднощі у побудові своєї сім'ї та особистому житті [11].

Однак через низку причин соціалізація вихованців дитячого будинку може бути проблематичною. Це і жорстка регламентація часу, і формальна організація середовища дитячого будинку, обмеженість неформального зовнішнього спілкування [11].

Як окрему особливість розвитку дітей, які виховуються в інтернатах дослідники визначають проблему статевої ідентифікації вихованців інтернатних закладів.

Дитина, яка проживає в родині свою статево приналежність встановлює протягом дошкільного дитинства, опановує багато нових поведінкових форм, інтересів і цінностей своєї статі. Стереотипи жіночої та чоловічої поведінки

входять в самосвідомість через досвід спілкування і ідентифікацію з представниками своєї статі.

Тоді, як діти з дитячих будинків ізольовані від цих орієнтацій. Дошкільнята вже добре знають про свою приналежність до статі, прагнуть затвердити себе як хлопчика чи дівчинку, в цьому вони мало відрізняються від дітей, які виховуються в родині. Однак якісно статева ідентифікація має істотні відмінності. Наприклад, якщо діти в сім'ї ідентифікують себе з батьками, родичами і однолітками, то діти, позбавлені батьківського піклування, ідентифікуються, перш за все, зі своїми однолітками, тобто хлопчиками і дівчатками з групи [55].

Хлопчики в дитячих будинках позбавлені часом можливості ідентифікації по статі, тому що тут мало чоловіків, ні з кого брати приклад.

Туманне уявлення про майбутню статевої ролі в родині, відсутність знань про відмінності статей, байдуже ставлення до свого зовнішнього вигляду ускладнюють формування еталонів, статеворольових нормативних орієнтацій і стереотипів поведінки у дітей, які виховуються в інтернатних закладах. Спотворена і неповна ідентифікація з образом тіла порушує емоційно-оцінне ставлення до тіла, створює одночасно гіпертрофовану фіксацію на геніталіях і психологічну напруженість, пов'язану з цією фіксацією, що в подальшому може призвести до неадекватного психосексуального розвитку і сприяти психологічній незахищеності особистості в цілому [55].

Соціальна ситуація розвитку в умовах дитячого будинку без батьківського піклування, умови життя (постійне цілодобове перебування кожної дитини серед дітей і дорослих, скупченість, відсутність достатніх для усамітнення просторів в приміщеннях; відсутність особистих речей і свого місця), порушення в сфері спілкування дитини впливають на розвиток його особистості, спотворюють його уявлення про себе, ставлення до самого себе, ускладнюють усвідомлення себе як особистості.

У дитячих будинках і школах-інтернатах нерідкі онанізм, гомосексуалізм та інші сексуальні відхилення, причинами цих явищ на думку дослідників

можуть бути деформована компенсація відсутньої любові, недостатніх позитивних емоцій та теплого людського спілкування. Відсутність вільного приміщення, в якому дитина могла б побути сам, перепочити від дорослих і інших дітей також визначається як особлива психологічна проблема вихованців інтернатних закладів [55].

Також у дітей, що живуть та виховуються в інтернаті на повному державному забезпеченні, з'являється споживцька позиція («нам винні», «дайте»), відсутні ощадливість і відповідальність. До всіх цих особливостей у поведінці дітей наставник має бути готовим.

Отже, наслідком втрати дітьми належної батьківської опіки є порушення усього процесу соціального розвитку дитини, становлення її як особистості. У таких дітей спостерігаються: порушення фізичного та психічного здоров'я; відхилення у розвитку інтелекту; деформація особистісних якостей дитини; педагогічна занедбаність, яка може виявлятися у розвитку асоціальних установок, неприйнятті соціальних цінностей суспільства, кримінальних проявах, алкогольній та наркотичній залежності тощо. Відповідно, наставники мають враховувати ці особливості під час їх взаємодії з дітьми.

Водночас із зазначеними проблемами, наставникам необхідно бути готовими до негативних проявів у поведінці дітей-вихованців, які можуть набути різних форм: агресії, крадіжок, брехні, лінощів, небажання навчатися, неохайності, онанізму, постійного відчуття голоду, періодичного жебрацтва [34, с. 69 – 70].

Також однією з найважливіших проблем випускників дитячих будинків є процес переходу від опіки до незалежності. Значні труднощі у них викликають питання житла, пошуку роботи, організації побуту, харчування, взаємодії з іншими людьми, отримання медичної допомоги, створення і збереження власної сім'ї тощо. Після випуску з дитячого будинку колишні вихованці зберігають соціальні зв'язки переважно у своєму середовищі, вони відчують сирітство впродовж усього життя. Дуже часто сироти не ототожнюють себе із суспільством, а протиставляють себе йому [10].

Підсумовуючи, виділимо такі проблеми, які можуть бути пов'язаними з вихованням дітей в інтернатних закладах:

1. Недостатній інтелектуальний розвиток дитини, що виражається в ослабленні або несформованості, нерозвиненості пізнавальних процесів, нестійкості уваги, слабкій пам'яті, слабо розвинутому наочно-образного, абстрактно-логічного, вербального та інших видів мислення. Відсутність належної уваги до інтелектуального розвитку дитини може привести до серйозного відставання в навчанні. Відповідно, наявність в житті дитини наставника буде сприяти відновленню і корегуванню розвитку дитини.

2.Порушення спілкування дітей з однолітками. У грі діти менш уважні до дій і станів партнера, часто зовсім не помічають образи, прохання і навіть сліз однолітка. За операційного складу (по здійснюваних дій) така діяльність дуже нагадує рольову гру, але за суб'єктивним, психологічним змістом суттєво відрізняється від неї. Контакти в грі зводяться до конкретних зверненнями та зауважень з приводу дій однолітка (дай, дивися, посунься і т.д.).

3.Проблема статевої ідентифікації вихованців інтернатних закладів. Стереотипи жіночого і чоловічого поведінки входять в самосвідомість через досвід спілкування і ідентифікацію з представниками своєї статі. У дитячих будинках діти ізольовані від цих орієнтацій. Дошкільнята вже добре знають про свою приналежність до статі, прагнуть затвердити себе як хлопчика чи дівчинку, в цьому вони мало відрізняються від дітей, які виховуються в родині. Однак якісно статева ідентифікація має істотні відмінності. Якщо діти в сім'ї ідентифікуються з їх батьками, з близькими родичами і з однолітками, то діти, позбавлені батьківського піклування, ідентифікуються, перш за все, зі своїми однолітками, тобто хлопчиками і дівчатками з групи.

4.Проблеми морального розвитку особистості вихованців інтернатних закладів. Проблеми морального розвитку починаються з молодшого шкільного віку і проявляються найчастіше в крадіжках, безвідповідальності, придушенні і образі слабших, в зниженні емпатії, здатності до співчуття, співпереживання і,

в цілому, в недостатньому розумінні або неприйнятті моральних норм, правил і обмежень.

5. Труднощі соціалізації дитини, яка виховується в інтернаті. Відсутність нормальних для звичайної дитини контактів (сім'я, друзі, сусіди і т.п.) призводить до того, що образ ролі створюється на основі суперечливої інформації, одержуваної дитиною з різних джерел.

6. Проблеми емоційно-вольового розвитку вихованців. Найбільші труднощі і відхилення від нормального становлення особистості вихованців дитячих будинків відзначаються всіма дослідниками в емоційно-вольовій сфері: в порушенні соціальної взаємодії, невпевненості в собі, зниження самоорганізації, цілеспрямованості, недостатній розвиток самостійності, неадекватною самооцінкою. Порушення подібного роду проявляються найчастіше в підвищеній тривожності, емоційної напруженості, психічному стомленні, емоційному стресі.

Незважаючи на наявність деяких загальних особливостей, що характеризують психічний розвиток дітей, які виховуються в інтернаті наставникам порібно розуміти, що в якості суб'єкта представляють собою досить умовну групу, внутрішньо диференційовану. По суті, єдиною підставою, що дозволяє об'єднати вихованців дитячих будинків, є деприваційний синдром. При цьому, кожна дитина має свою індивідуальну історію сирітства, свій досвід стосунків з дорослими, свій особливий характер особистісного розвитку, який не у всіх випадках може бути кваліфікований, як відставання або затримка психічного розвитку. В силу цих обставин організація процесу наставництва може носити тільки індивідуальний характер.

Висновки до розділу 1

Проведений у першому розділі магістерської роботи аналіз теоретичних засад наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування дозволив сформулювати наступні висновки узагальнюючого характеру:

1. Дослідження наукової літератури дозволяє стверджувати, що питання наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у науковій літературі є актуальним, а його вирішення передбачає необхідність опори на значний фонд теоретичних і практичних знань у галузі соціальної роботи. Системне наукове вивчення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на даному етапі розвитку науки лише зароджується.

Системне наукове вивчення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на даному етапі розвитку науки лише зароджується.

2. Нами з'ясовані такі переваги інституту наставництва на державному: активізація діяльності соціальних служб; актуалізація проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і пошук реальних методів допомоги їм серед активної молоді, представників бізнесу, журналістів; виявлення випадків системних порушень прав дітей в установах інтернатного типу; знайдення серед наставників потенційних усиновителів.

3. Доцільно виділити такі форми наставництва по відношенню до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: 1) індивідуальне наставництво; 2) наставництво в групі; 3) наставництво за допомогою електронної пошти чи інтернету.

3. Для кожної дитини, яка виховується в інтернатному закладі, існують чинники ризику, що ускладнюють її адаптацію до нових умов життя. Умовно їх можна поділити на дві групи: I група – чинники, що пов'язані з біологічною сім'єю вихованця інтернатного закладу та умовами його попереднього проживання; II група – чинники, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, отриманими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків.

4. Проблеми, які можуть бути пов'язаними з вихованням дітей в інтернатних закладах: недостатній інтелектуальний розвиток дитини; відсутність належної уваги до інтелектуального розвитку дитини; порушення

спілкування дітей з однолітками; проблема статевої ідентифікації вихованців інтернатних закладів; проблеми морального розвитку особистості вихованців інтернатних закладів; труднощі соціалізації дитини, яка виховується в інтернаті; проблеми емоційно-вольового розвитку вихованців.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ НАСТАВНИЦТВА

2.1. Нормативно-правове забезпечення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

У Конвенції ООН про права дитини сім'я визначена оптимальним природним середовищем для зростання і розвитку дитини. Відповідно, право на сім'ю є одним з основних прав дитини. Проте, на жаль, нами було з'ясовано у попередніх підрозділах, що право на проживання у рідній сім'ї не можуть реалізувати діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також вихованці інтернатних закладів, які не мають такого статусу і враховуючи певні життєві обставини залишилися без батьківського оточення.

Головними причинами проблеми соціального сирітства в Україні є:

- поширення таких антисоціальних явищ як алкоголізму, наркоманії, сімейне насильство;
- формування прошарку сімей в умовах економічної та соціальної нерівності, не здатні самостійно подолати складні життєві обставини в яких опинилися;
  - поширення бідності й злиденності серед населення в цілому;
  - нестабільність шлюбу;
  - безробіття, серед частини сімей.

Мусимо констатувати, що нині Україна не може повністю подолати явища, що призводять до соціального сирітства. Відповідно, будучи соціальною державною, вона повинна забезпечити належний рівень соціального захисту таких дітей як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Соціальна політика держави щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлені батьківського піклування, має регулюватися нормативно-правовими актами, де визначено:

- умови для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;

- утримання та виховання підростаючого покоління за принципом родинності;
- визначення усиновлення пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету сімейних форм влаштування дітей, які виховуються поза родиною;
- захист житлових та майнових прав та інтересів дітей визначеної категорії;
- створення належних умов для інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей, їх підготовки до самостійного життя;
- створення сприятливих умов для отримання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- забезпечення права на здоровий розвиток кожної дитини, не залежно від її статусу;
- забезпечення соціально-правових гарантій для сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- формування системи соціальної адаптації дітей, які виховувалися в інтернатних закладах;
- забезпечення участі підприємств, установ, організацій різних форм власності в наданні реальної допомоги і підтримки щодо матеріально-технічного забезпечення дітям, які її потребують незалежно від форм влаштування та утримання дітей;
- забезпечення дітям, які залишилися без піклування батьків можливості щодо вільного вибору сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала їх потребам та бажанням;
- забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги для дітей, які опинилися без піклування батьків на підставах та в порядку, встановлених законом [71, с. 29].

Основним інструментом захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, в тому разі і їх права на сім'ю є створення відповідної нормативно-правової бази.

Вважаємо за необхідне зауважити, що прийняті за останні роки в Україні закони щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здебільшого зорієнтовані на боротьбу з кризовими явищами, а не на посилення здорових соціальних тенденцій. Дефіцитарну орієнтованість цих законів Г. Бевз пропонує відслідковувати за їхніми назвами і змістовим наповненням. Це такі Закони, як: „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”; „Про охорону дитинства”; „Про попередження насильства в сім'ї”; „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для них”; „Про соціальні послуги”; „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування”; „Про соціальну роботу з сім'ями дітьми та молоддю”, та ін. Така переобтяженість різними законодавчими актами державної системи підтримки сімей та дітей вносить певні труднощі у процес безпосереднього впровадження їхніх нормативів та може розмивати стратегічні лінії [53, с. 120–121].

Зауважимо, що існуюча нині система нормативно-правових актів, які спрямовані на захист прав дітей, не здатна в повній мірі захистити їх інтереси. Особливо незахищеними і вразливими є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Зауважимо, що профілактика соціального сирітства та забезпечення захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є одним із основних напрямів реалізації державної сімейної політики в Україні. В нормативно-правових актах розрізняють біологічне та соціальне сирітство. Кожному з зазначених видів сирітства в установленому законодавством відповідає визначений статус: біологічному – діти-сироти; соціальному – діти, позбавлені батьківського піклування.

Так, у Постанові Кабінету Міністрів України № 866 від 24.09.2008 року «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [60], затверджено, що «статус дитини-сироти» надається дітям, у яких

померли або загинули батьки, що підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них.

Згідно з Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [15] діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти [69].

Необхідно зазначити, що «статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування» визначається як «визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення й отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, які засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування» [69].

Основною метою реалізації державної соціальної політики стосовно дітей, що залишилися без піклування батьків є поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, а також підготовка до самостійного життя [5].

Загалом у сфері нормативно-правового забезпечення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування можна виділити наступні групи [39]:

1. Нормативно-правове забезпечення у сфері захисту прав дітей (Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс, Цивільний кодекс, Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Закону України «Про охорону дитинства», Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» тощо) [39].

2. Нормативно-правове забезпечення у сфері соціальної підтримки і соціального забезпечення сімей з дітьми: Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Закону України «Про соціальні послуги», Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» тощо» [39].

3. Нормативно-правове забезпечення виявлення дітей, які залишилися без піклування батьків, та їх подальшого влаштування (Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565 «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю», Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», Постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» тощо) [39].

4. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів інституційного догляду. Обширність нормативно-правової бази у цьому напрямі ускладнює процес державного управління у сфері інституційного догляду та виховання і вимагає постійного внесення змін в умовах функціонування інтернатних закладів. До цього напрямку слід віднести нормативно-правові акти, які

спрямовані на:

- регулювання діяльності закладів відповідно до категорій дітей, що перебувають у системі;
- забезпечення професійної діяльності обслуговуючого персоналу та педагогічних працівників;
- забезпечення фінансових умов утримання вихованців інтернатних закладів;
- забезпечення навчально-виховних умов сприятливих для розвитку дитини;
- забезпечення медичних, реабілітаційних та санітарно-гігієнічних умов в інтернатних закладах;
- забезпечення прав дітей, що перебувають на вихованні у інтернатній системі.

5. Нормативно-правове забезпечення власне процесу здійснення наставництва над дитиною (Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 року № 465 «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною»).

Визначення груп законів у сфері нормативно-правового забезпечення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування дозволяє виділити наступні тенденції реалізації державної політики стосовно забезпечення належних умов життя дітей даної категорії, а саме [18]:

- деінституалізація системи догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;
- удосконалення механізму забезпечення права на житло дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- удосконалення системи зберігання житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування або його відновлення;

- впровадження надання послуг на рівні громади через принцип єдиного вікна;
- пріоритетність сімейних форм виховання (прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу) над інституційними;
- подальший розвиток послуги з альтернативного догляду (патронат над дитиною);
- запровадження і розвиток наставництва як послуги стосовно підготовки дітей до самостійного життя.

Виходячи з предмету нашого дослідження вважаємо за необхідне зосередити свою увагу нормативно-правовому забезпеченні власне процесу здійснення наставництва над дитиною.

Відлік «узаконення» процесу наставництва по відношенню до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування доцільно розпочати з 05 жовтня 2016 року, коли Президент України підписав закон № 1504-VIII від 08.09.2016, відповідно до якого були внесені зміни до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [18].

Зміни були внесені до статті 17. Зокрема внесені доповнення стосувалися того, що «Підготовка до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у закладах для таких дітей, їх соціальна та психологічна адаптація може здійснюватися у формі наставництва» [69], а «Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у співпраці з громадськими організаціями, видом статутної діяльності яких є захист прав дітей, забезпечують підготовку та супровід наставників, здійснюють моніторинг за додержанням ними умов договору про наставництво; вживають заходів для забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей, над якими встановлено наставництво» [69].

Також у зазначеному законі законотворцем чітко визначено зміст дефініції «наставництво», його мета, завдання та способи здійснення.

Юридичні аспекти наставництва забезпечують відповідальність для усіх

сторін. Так, у договорі про наставництво зазначаються права і обов'язки сторін, порядок набрання та припинення ним чинності, строк дії, підстави для розірвання, відповідальність сторін (Додаток А).

Договір може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням суду у разі невиконання наставником своїх обов'язків, або у разі відмови дитини від здійснення стосовно неї наставництва. Чітко сформульовано вимоги до особи наставника: наставником дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, яка проживає в закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, може бути повнолітня дієздатна особа, яка пройшла курс підготовки з питань виховання і соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за програмою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, та уклала договір про наставництво [69].

Впровадження процесу наставництва передбачає співпрацю з громадськими організаціями. Більше того громадські організації можуть займатися реалізацією наставництва якщо до статутної діяльності належать питання захисту прав дітей, з якою центром соціальних служб укладено договір про співпрацю з організаціями наставництва.

На громадську організацію можуть покладатися такі функції:

- добір осіб, які виявили бажання стати наставником;
- сприяє залученню таких осіб до курсів підготовки з питань виховання і соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- направляє наставників у інтернатні заклади для здійснення наставництва;
- забезпечує двохсторонній супровід процесу наставництва: як наставників так і дітей;
- реалізуючи принцип конфіденційності забезпечує захист персональних даних, а також інформації, яка стала відома під час провадження діяльності з організації наставництва;

- сприяє виконанню наставником умов такого договору про наставництво, здійснює моніторинг процесу;
- несе згідно із законом відповідальність за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди, що сталися в результаті здійснення стосовно дитини наставництва [69].

Зауважимо, що відповідно чинного законодавства наставництво здійснюється за договором про наставництво (Додаток А), що укладається між центром соціальних служб за місцем проживання дитини, наставником та адміністрацією закладу, в якому проживає дитина, в інтересах якої укладається такий договір [26].

Договір про наставництво укладається у письмовій формі. Для укладення договору про наставництво потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, а також письмова згода її батьків, інших законних представників. Згода дитини надається у формі, що відповідає її вікові та стану здоров'я [Там само].

Договір про наставництво може бути розірваний за згодою сторін, за ініціативою однієї із сторін у разі невиконання обов'язків за договором іншими сторонами або за рішенням суду в разі невиконання сторонами своїх обов'язків за договором, порушення прав та законних інтересів дитини наставником, виникнення загрози для життя та здоров'я дитини з вини наставника [26].

На Служби у справах дітей покладається контроль за дотриманням прав та інтересів дітей, над якими встановлено наставництво.

Загалом зауважимо, інститут наставництва вимагає залучення до взаємодії громадських організацій та державних інституцій (служби у справах дітей, департаментів освіти, соціальних служб, громадських організацій та поліції). На нашу думку, процес наставництва передбачає проведення регулярного моніторингу методології впровадження діяльності з наставництва та оцінка якості процесу і результату.

Таким чином, успішна організація наставництва, як законодавчо закріплена форма опіки дітей-сиріт, має відповідати найкращим інтересам

дитини. Реалізація законодавства забезпечить нормативно-правове врегулювання діяльності з наставництва, очолюваного державною соціальною службою, посилить гарантії дотримання прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають до сьогодні в інтернатних закладах, а значить, врегулює питання підготовки їх до самостійного життя [26].

2.2. Форми, методи та технології соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками

Форми, методи та технології соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками на нашу думку доцільно згрупувати за декількома напрямками:

- 1) Форми, методи та технології соціальної роботи спрямовані на підготовку наставників та їх супровід;
- 2) Форми методи та технології соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах інтернатного закладу;
- 3) Групові форми соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками.

Розглянемо по чергово кожен з визначених напрямів.

Звернемося до аналізу першого напрямку, а саме форми, методи та технології соціальної роботи спрямовані на підготовку наставників та їх супровід.

Зауважимо, що відповідно чинного законодавства кандидати у наставники обов'язково проходять навчання за Програмою підготовки для наставників для дітей, які проживають у закладі для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, розроблено з метою формування необхідних знань, умінь, навичок у громадян для встановлення наставницьких взаємовідносин із дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому

закладі цілодобового перебування дітей, а також для надання допомоги таким громадянам у визначенні особистої готовності та усвідомленого рішення щодо здійснення наставництва [96].

Програма розрахована на 70 годин, з них на теоретичний блок передбачено 14 годин, на практичний блок – 20 годин, на самостійну роботу – 36 годин [96].

II. Тематичний план

№	Теми	Форми проведення занять			Усього
		Теоретичний блок	Практичний блок	Самостійна робота	
1.	Наставництво як індивідуальна форма підтримки дітей, які проживають у закладі	1	1	6	8
2.	Законодавче забезпечення наставництва в Україні	1	1	8	10
3.	Особливості соціалізації дітей, які проживають у закладі	1	1	2	4
4.	Переміщення та втрати у житті дітей	2	2	3	7
5.	Специфіка розвитку дітей, які потребують наставництва	5	5	5	15
6.	Роль наставника в процесі підготовки дітей до самостійного життя	1	4	3	8
7.	Формування взаємовідносин між наставником та дитиною	2	3	5	10
8.	Командна робота в процесі наставництва	1	3	4	8
Усього		14	20	36	70

Як бачимо, навчання реалізується у трьох формах: теоретичні, і практичні заняття та самостійної роботи. Так, в межах теоретичного блоку застосовуються такі форми роботи як інформаційні повідомлення, міні-лекції, дискусії з учасниками з різних аспектів організації та здійснення наставництва щодо дитини, яка проживає у закладі. Практичний блок передбачає роботу в малих групах, парах із моделювання та аналізу ситуацій, застосування методу

керованої фантазії, рольових вправ тощо. Проведення ознайомлення з додатковою інформацією, аналізувати життєві ситуації, давати відповіді на проблемні запитання здійснюється під час самостійної роботи особи, які бажають стати наставниками.

Далі по відношенню до наставників соціальними працівниками, відповідно чинного законодавства застосовується така технологія роботи як соціальний супровід.

Зауважимо, що у енциклопедичній літературі соціальний супровід тлумачиться як вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного (іноді досить тривалого) терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником, а також, у разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) різних установ та організацій [76, с. 255].

У сучасному науковому тезаурусі поширеною є практика щодо визначення змісту поняття „соціальний супровід” як різновиду соціальної роботи. Зокрема, науковці визначають соціальний супровід як:

– вид соціальної роботи, що спрямований на здійснення соціальної опіки, патронажу соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу (І. Зверєва, О.Безпалько, А. Капська, І.Пінчук, С. Толстоухова, С. Харченко) [74, с. 200; 78, с. 38];

– вид соціальної роботи, який передбачає здійснення соціальними службами системи комплексних заходів щодо тривалої допомоги сім'ям та їх членам з метою збереження сім'ї, відновлення родинних стосунків, захисту і реалізації прав членів сім'ї в родині і прав сім'ї в суспільстві (Т. Шанскова) [95, с. 142];

– цілеспрямовану діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників) зі створення необхідних умов для оптимального функціонування прийомної сім'ї і розвитку дитини (Л. Тюптя) [87, с. 449].

Соціальний супровід від суміжних категорій, що характеризують соціально-педагогічну діяльність, вирізняють такі чотири основні ознаки:

- комплексність послуг, що надаються;
- їх тривалий термін;
- залучення соціальним працівником, у разі потреби, до здійснення супроводу інших фахівців, використання ним потенціалу громади;
- згода отримувача послуг на соціальний супровід та його активна позиція щодо здійснення спільними зусиллями змін на краще [76, с. 255].

У соціальній політиці термін „соціальний супровід” як форма соціальної підтримки сім'ї в українській практиці вперше було описано й апробовано в 1998 р. у рамках проекту ЮНІСЕФ та Міністерства у справах сім'ї та молоді України „Трансформація державної системи опіки над дітьми”. Базовою моделлю соціального супроводу стала модель „ведення випадку”.

Ураховуючи зазначене, вважаємо за доцільне розпочати науковий аналіз терміну „соціальний супровід” з розгляду змісту технології ведення випадку.

В енциклопедичній літературі ведення випадку визначається як провідна технологія соціально-педагогічної роботи з конкретною проблемною ситуацією, у якій об'єднано і певний моніторинг ситуації, і залучення інших інституцій, і здійснення координації дій з метою розв'язання психологічних, міжособистісних, соціальних проблем клієнта, його середовища. Зазначене реалізується шляхом установлення безпосередньої взаємодії між фахівцем (соціальним педагогом / соціальним працівником) і клієнтом. Ведення випадку як процес є дуже близьким до управлінських моделей, тому даний метод деякою мірою можна розглядати як універсальний. Ця технологія розвивається з початку ХХ ст. [76, с. 30].

Головна мета ведення випадку – оптимізувати функціонування клієнта, який має комплексні потреби, надаючи йому якісні й ефективні послуги. Тобто,

гарантувати максимальне залучення клієнта до розв'язання власних проблем на всіх етапах ведення випадку [28, с. 160].

Особливістю ведення випадку як форми соціальної допомоги є те, що робота з клієнтом проводиться вдома, за місцем проживання, а не у спеціалізованих закладах. Метою надання допомоги за місцем проживання є створення таких умов, щоб кожна людина могла жити самостійно і незалежно у звичному для неї соціальному середовищі [38, с. 50].

Як бачимо, ведення випадку – це процес ідентифікації людини, яка має специфічні соціальні потреби, процес розробки і реалізації плану, за яким соціальні, освітні і медичні ресурси використовують найбільш ефективно з метою досягнення оптимального результату для клієнта за найменших витрат [28, с. 160].

Підсумовуючи зауважимо, що у роботі з наставниками використовуються індивідуальні і групові методи роботи, після створення пари «наставник – дитина», основною технологією у роботі з ними є соціальний супровід.

Перейдемо до аналізу другого виділеного нами напрямку, а саме форми методи та технології соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах інтернатного закладу.

На нашу думку, у інтернатних закладах мають створюватися оптимальні умови не лише для навчання, а і для задоволення різноманітних суспільно позитивних і корисних потреб дітей. Важливо створити такі умови для соціалізації, самостановлення, саморозвитку вихованців, за яких у них б вироблялися позитивні, затребувані суспільством якості, риси, здатності.

Суб'єктом надання соціальної підтримки в межах інтернатного закладу є соціальний педагог, який є штатний і позаштатний, офіційний чи добровільний сукупний, що покликаний завжди репрезентувати інтереси дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, розкрити назустріч цим інтересам і потребам сукупний потенціал соціуму, різних інститутів суспільства, інтегрувати різноманітні суспільні впливи щодо забезпечення їхньої

доцільності на конкретному особистісному рівні вихованця освітнього закладу інтернатного або сімейного типу [46].

Отже, головним предметом діяльності соціального педагога інтернатного закладу є активізація й інтеграція соціально-культурних і соціально-педагогічних функцій і впливів суспільства на соціалізацію його вихованців [46].

У зв'язку з тим, що індивідуальна соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та підлітками нерозривно пов'язана з наданням соціальної, педагогічної, психологічної підтримки самим дітям, спектр методик цієї роботи досить широкий [48].

У роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування в умовах інтернатного закладу можуть застосовуватися такі групи методів:

- психологічні методи. До них доцільно віднести методи соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціального контролю, соціальної реабілітації, соціально-економічні, організаційно-розпорядчі методи.

- методи соціальної роботи. Включають такі групи методів психодіагностичні, психокорекційні, психічного консультування, психотерапії, методи психічного впливу.

- педагогічні методи. До них відносять організаційні методи, методи педагогічної діагностики, навчання, виховання, організації соціально-педагогічної взаємодії.

Найбільш доцільним методом вивчення особистості дитини у мовах інтернатного закладу є спостереження, вивчення матеріалів особової справи, бесіда, малюнкові методики на задану або вільну тему. При цьому небажано пропонувати теми, які актуалізують негативні переживання, пов'язані з втратою близьких, друзів і т. д.

До традиційних методів роботи соціального педагога в закладах інтернатного типу належать бесіди. У бесідах, діалогах, дискусіях виявляються ставлення дітей, їхні почуття і наміри, оцінки і позиції. Педагогічна бесіда як

метод дослідження відрізняється цілеспрямованими спробами дослідника проникнути у внутрішній світ вихованця, виявити причини тих або інших його вчинків.

Важливо, щоб до бесіди соціальний педагог готувався. У цьому йому допоможе анкетування, складений заздалегідь запитальник або результати комісії, яка зробила висновок під час вступу дитини до певної установи. Дослідники виділяють ще метод соціометрії, при якому для математичної обробки збираються дані бесід, анкетування, опитування і алгоритмів, оцінки кризового стану дитини [48].

Вибір практичних методів роботи з дітьми-сиротами залежить від:

1) віку дітей;

2) форми виховання дітей (колективної, групової, індивідуальної), що здійснюється в межах: інституційних закладів (будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати тощо); дитячих будинків сімейного типу; прийомних сімей; сімей опікунів та усиновителів;

3) осіб та організацій, які працюють з цією групою дітей [77].

У роботі з дітьми молодшого шкільного віку, які залишилися без піклування, одним з важливих методів роботи є ігрова терапія, тобто вільна чи керована гра, яка справляє терапевтичний вплив на дитину, оскільки:

□ гра є природним середовищем для самовираження дитини;

□ те, що дитина програє, символізує її емоції і страх;

□ несвідомо дитина виражає емоціями у грі те, що згодом може усвідомити; вона краще розуміє свої емоції та справляється з ними;

□ гра допомагає налагодити добрі стосунки між дитиною та дорослим;

□ гра допомагає фахівцю більше дізнатися про історію життя дитини [97].

Ще одним важливим методом роботи є казкотерапія, під час якої дітям пропонують вигадати та зіграти власну казку, що активізує уяву дітей, допомагає виявляти думки та почуття [77].

У роботі з дітьми, які виховуються в інтернатних закладах доцільно використовувати арт-терапію. Метод побудований на використанні мистецтва як символічної діяльності. Реалізується він через два механізми, по перше він спрямований на вплив мистецтва через символічну функцію реконструювання конфліктної травматичної ситуації і відшукування виходу через переконструювання цієї ситуації, по друге, пов'язаний з природою естетичної реакції, що дозволяє змінити реакцію переживання негативного афекту стосовно формування позитивного афекту. До видів арт-терапії можемо віднести: малюнкова, заснована на образотворчому мистецтві, бібліотерапія, драмтерапія і музична терапія.

Цікавим методом для роботи з дітьми є логотерапія. Вона передбачає розмову з дитиною, спрямовану на вербалізацію емоційних станів, словесний опис емоційних переживань. Використання цього методу спрямоване на формування самоконгруентності – збігу вербальних аргументів і внутрішнього стану дитини, що приводить до самореалізації, коли діти роблять акцент на особистих переживаннях, думках, відчуттях, бажаннях [77].

Для того аби дитина побачити ситуацію зі сторони і себе в ній достатньо часто застосовується психодрама або драмтерапія. Ці підходи ґрунтуються на постановці спектаклів, програванні конфліктних і значущих для дитини ситуацій.

Біодрама застосовується у випадку з дітьми, які відчувають тривогу, страх, стрес, переживають різні травми, найбільший ефект має метод біодрами. Він полягає в тому, що всі персонажі у виставі – тварини [48].

Гештальттерапія застосовується для індивідуальної роботи з дітьми, під час бесід і проводиться він як перетворення розповіді дитини в дію.

Кольоротерапія у роботі з дітьми застосовується для діагностики, тут суттєве значення має ставлення до тих чи інших кольорів самих дітей, інформацію про які отримують не тільки шляхом тестування чи опитування, але і спостереження (який колір подобається дитині). При всіх наявних суперечках щодо впливу конкретного кольору на емоційний стан дитини є

певні загальні закономірності: довгохвильова частина видимого спектра (найбільші хвилі червоного кольору, потім жовтогарячого, жовтого і т. д.) діє збудливо (мобілізує, стимулює), а короткохвильова (починаючи з блакитного кольору) заспокоює чи пригнічує [48].

Для зменшення напруженості і скорочення емоційної дистанції учасників групи, а також вироблення вміння висловлювати почуття, побажання – свої та іншої людини може використовуватися психогімнастика – одна з форм психотерапії, при якій взаємовплив на дитину заснований на руховій експресії, міміці, пантомімі.

Натурпсихотерапія – метод лікування природою (ландшафтотерапія). Значення цього методу зростає внаслідок урбанізації соціального середовища, погіршення екології, зростання відчуженості людини від природи.

Індивідуальну роботу з вихованцями інтернатних закладів рекомендують будувати за моделлю «Старший брат/старша сестра». Дана модель спрямована передусім на реалізацію індивідуальних потреб конкретної дитини у спілкуванні зі старшим товаришем.

Працюючи за цією моделлю, соціальний педагог пропонує такі завдання, як сприяння розвитку пізнавальної активності, поліпшення комунікативних навичок дитини, навичок поведінки у громадських місцях, ознайомлення з роботою різних закладів, підтримка творчих ухилів дитини. Можливі форми роботи у рамках цієї моделі: прогулянка, читання та обговорення літератури, відвідування закладу (театру, музею, кінотеатру, кафе, магазину, пошти), ігрова діяльність, заняття з рукоділля, бесіда (наприклад, правила етикету за столом, як вибрати подарунок, правила особистої гігієни, як звертатися на вулиці по інформацію, як організувати святкування свого дня народження). Для реалізації цієї моделі добре залучати волонтерів, проте така робота потребує від виконавця значних часових та емоційних затрат, тому необхідно чітко визначити мету й завдання застосування моделі, цінності, якими має керуватися особа, що займається такою роботою, а також регулярно надавати їй інформаційну та супервізійну підтримку [48].

Серед інших форм роботи можна назвати: телефони довіри, оформлення дитини до прийомної сім'ї, оформлення до дитячого будинку сімейного типу.

Моделі роботи з дітьми-сиротами старшого шкільного віку, передовсім тими, що перебувають у державних закладах:

- консультування;
- тренінгові робота;
- практичні заняття з вирішення побутових проблем, ведення домашнього господарства;
- профорієнтаційні заняття;
- оформлення у прийомні сім'ї на тимчасове перебування;
- індивідуальний соціальний супровід;
- представництво інтересів;
- телефон довіри;
- клуб взаємодопомоги [77].

Робота з дітьми, які виховується в інтернатних закладах звичайно не обмежується описаними методами і формами роботи та потребує постійного вдосконалення.

І нарешті, розглянемо групові форми соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками.

До групових форм соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками можемо віднести тренінг, конференції, КТС, екскурсії, дозвілля вихідного дня.

Така форма роботи як «дозвілля вихідного дня» полягає у формуванні уявлень дітей про пізнавальні об'єкти, які існують за межами інтернату, шляхом організації тематичних прогулянок, екскурсій, розваг [24].

Важливою формою соціальної діяльності, яку доцільно використовувати у роботі з наставниками і дітьми є колективна творча справа.

Колективні творчі справи є важливим фактором розв'язання творчих справ, оскільки:

- виховні завдання, які ставляться педагогами, у процесі колективних творчих справ розв'язуються непомітно: члени колективу визначають ці завдання і вони стають для них вимогами до самих себе;
- у процесі одночасно розв'язуються багато виховних завдань морального, фізичного, трудового, розумового, естетичного рівнів;
- колективні творчі справи розвивають у єдності три сторони особистості: пізнавального світогляду (знання, переконання, погляди, ідеали), емоційно-вольову (почуття, прагнення, інтереси потреби), дійову (вміння, навички, здібності, риси характеру);
- участь наставників і вихованців у підготовці та проведенні колективних творчих справ як найкраще сприяє їх включенню в активну соціальну діяльність, отже, створює оптимальні умови для оволодіння соціальним досвідом [82].

Колективні творчі справи різняться між собою передусім пізнавально-практичною спрямованістю на розвиток кожної особистості зокрема, і творчого колективу в цілому.

Виділяють такі види КТС: суспільно-політичні, трудові, пізнавальні, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі [15].

Однак, не слід забувати про таку форму роботи, як консультування. Саме консультування може використовуватись для всіх причетних до випадку осіб: дитини, її біологічної родини, так і самого наставника.

Проаналізувавши форми, методи та технології соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками можемо стверджувати, що вони є різноманітними і потребують підготовки соціальних працівників до їх здійснення.

2.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

На основі аналізу науково-методичної літератури та досвіду функціонування наставництва, здійсненого у попередніх підрозділах, нами були напрацьовані методичні рекомендації за двома напрямками:

1. Здійснення соціальної роботи з наставниками фахівцями Центрів соціальних служб.

2. Діяльність суб'єктів соціальної роботи, які залучені до процесу надання соціальних послуг дітям, які проживають та виховуються у інтернатних закладах і залучені до наставництва.

Зауважимо, що під час розробки методичних рекомендацій для вдосконалення соціально-педагогічної роботи з дітьми та їх наставниками нами було виявлено, що, з одного боку, сьогодні в Україні на загальнонаціональному рівні проблемі, що вивчається, приділяється увага; з іншого – члени педагогічних колективів сучасних закладів інтернатного типу не завжди володіють ефективними формами і методами роботи з дітьми та їх наставниками, не зацікавлені в популяризації і запровадженні інституту наставництва.

Проаналізуємо по чергово кожен з означених напрямів.

Передусім сформулюємо рекомендації стосовно першого напрямку – здійснення соціальної роботи з наставниками фахівцями Центрів соціальних служб.

Насамперед зауважимо, що до соціальних послуг, які можуть надаватися наставникам доцільно віднести наступні:

- допомогу у вирішенні питань навчання дітей, здобутті ними освіти;
- організацію додаткових занять щодо розвитку різнобічних інтересів і потреб дітей;
- просвітницьку роботу щодо особливостей розвитку дітей різного віку;

- організацію навчання наставників ефективним методам виховання без покарання;

- установлення та підтримку стосунків з біологічною сім'єю;

- допомогу у розв'язанні конфліктних ситуацій;

- підготовку до виходу дитини з інтернатного закладу у самостійне життя.

Соціальним працівникам, які працюють з наставниками доцільно реалізувати ряд завдань, спрямованих на розвиток у них:

- прямої мотивації та системи ціннісних орієнтацій, які зумовлюють гуманістичну спрямованість їх особистості;

- особистісних якостей, що є необхідними для успішної взаємодії з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування;

- достатнього комплексу науково-теоретичних знань, які забезпечують ефективність їх виховної взаємодії наставника і дитини;

- умінь застосовувати знання та оперувати фактичним матеріалом у конкретних умовах взаємодії наставника і дитини;

- емоційно-вольової регуляції і рефлексії процесу та результату виховної діяльності.

В основі соціальної роботи з наставниками мають бути покладені соціально-педагогічні методи, які враховують найбільш типові помилки у взаємодії з дітьми різного віку: недостатнє уявлення про цілі, методи, завдання виховання; відсутність вимог у вихованні з боку наставника; сліпа любов до дитини; надмірна суворість; брак педагогічного такту у взаєминах з дітьми тощо. Тому діяльність соціального працівника передбачає проведення широкої освітньої роботи серед наставників з таких питань: педагогічна, соціально-педагогічна підготовка до взаємодії з дітьми; допомога наставникам у формуванні адекватної поведінки у дітей щодо однолітків; значення особистого прикладу і авторитету наставників для дітей, методи педагогічного впливу на дітей, формування позитивних взаємин між дорослими і дітьми; соціально-

психологічні проблеми „важких підлітків”, проблеми негативного впливу бездоглядності й безпритульності на психіку дитини; самовиховання і його організація, роль наставника у керуванні процесом самовиховання дітей і підлітків; заохочення та покарання у процесі взаємодії з дітьми; особливості взаємодії з дітьми з відхиленнями у фізичному і психічному розвитку; трудове виховання дітей, допомога дитині у виборі професії, проблеми виявлення і розвитку професійних нахилів і здібностей дітей; організація режиму праці, навчання, відпочинку і дозвілля дітей; підготовка дітей дошкільного віку до занять у школі; моральне, фізичне, естетичне, статеве виховання дітей; розвиток досвіду спілкування у дитячому віці; причини та наслідки дитячого алкоголізму [87, с. 453].

Під час роботи з наставниками соціальним працівникам необхідно враховувати такі принципи: гуманізму; комплексного та інтегрованого підходу до превентивної і корекційної роботи; доповнюваності; індивідуального підходу; конфіденційності; релевантності; неперервності; афірмації, системної допомоги сім’ї кожному її членові; випереджаючого навчання; діяльнісного опосередкування; аксіологічної спрямованості змісту виховання; комплексного використання зовнішнього і внутрішнього ресурсів; варіативності; поступовості переходу від прямої допомоги до взаємодопомоги і самопомоги [16, с. 203 - 205].

Соціальним працівникам варто пам’ятати, що соціально-педагогічна діяльності має своє специфічне коло суб’єктів та об’єктів, які доцільно розділяти за двома аспектами соціального супроводу: загальним та цільовим.

Стосовно загального соціального супроводу наставників:

- суб’єктами виступають, здебільшого, педагогічний колектив та психологічна служба загальноосвітнього закладу, в якому навчаються діти;
- об’єктами визначаються наставники.

Щодо цільового соціального супроводу наставників:

- суб’єктами виступають Центри соціальних служб в особі фахівців соціального супроводу, спеціалістів з різних сфер діяльності, які є

працівниками служб у справах дітей, відділів у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я, освіти, інших підприємств, установ, організацій, в тому разі громадських тощо;

– об'єктами визначаються наставники, а також, за потреби, діти та установи та організації, які впливають на життєдіяльність ДБСТ.

При здійсненні соціального супроводу наставників фахівці мають усвідомлювати, що для успішності означеного процесу вагоме значення має соціальне партнерство державних і громадських організацій. Необхідність партнерської співпраці обумовлено тим, що комплексний вплив фахівців різних організацій на залучених до процесу наставництва осіб формує у них відчуття суспільної приналежності, надає наставникам значно ширші можливості для самореалізації та посилює їхню відповідальність перед суспільством за життя і здоров'я дітей.

Соціальне партнерство державних і громадських організацій у підтримці процесу наставництва має виходити з вимог чинного законодавства, а саме: Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Постановою ВР України № 789-XII (27.02.1991); ЗУ „Про соціальні послуги” № 966-IV (19.06.2003); ЗУ „Про громадські об'єднання” № 4572-17(05.08.2012); Наказу №4414 Мінсім'ямолодьспорт „Про затвердження Стратегії розвитку системи соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді на 2009-2014 роки” (04.11.2008); Наказу Міністерств України: у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціальної політики, транспорту та зв'язку, внутрішніх справ та Державного департаменту України з питань виконання покарань № 1983/388/452/221/56/596/106 „Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах” (від 14.06.2006); Наказу Мінсім'ямолодьспорт України № 3357 „Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу” (23.09.2009); „Положення про дитячий будинок сімейного типу” (26.04.2002) ін.

Соціальне партнерство державних і громадських організацій повинно

ґрунтуватися на принципах, що є базовими для підвищення його ефективності, а саме: пріоритетність інтересів партнерів; орієнтація партнерів на розв'язання конкретної проблеми; кінцево-цільова спрямованість; спільне планування; функціональна домовленість; відповідність функцій повноваженням, що наділяються; єдиний інформаційний простір; зворотний зв'язок; спільне прогнозування проміжних і кінцевих результатів; спільна оцінка діяльності через зіставлення отриманих результатів із запланованими; відповідальність; наукова і методична обґрунтованість; правова забезпеченість; комплексність і системність [83, с. 9].

При здійсненні соціального супроводу процесу наставництва на соціальних педагогів / соціальних працівників покладається низка функцій, провідними серед яких є:

- інформаційна. Спрямована на надання наставникам необхідної інформації з конкретних питань навчання і виховання дітей;

- адаптаційна. Виявляється у забезпеченні соціальної адаптації наставників до нового статусу та їх особистісного професійного становлення;

- стимулювальна. Виражається у: підтримці тих позитивних особистісних новоутворень у наставників, що є необхідними для успішного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; стимулюванні, у процесі соціальної взаємодії, в наставників потреби трансформації соціально-педагогічних знань;

- діагностична. Спрямована на виявлення проблемних моментів у взаємодії наставників і дітей;

- навчальна. Орієнтована на поглиблення знань, розвиток навичок і умінь наставників, що необхідні для успішної взаємодії з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;

- дозвіллева. Зумовлює формування і функціонування сфери соціально-культурного розвитку наставника і пов'язана не лише з організацією змістового дозвілля сім'ї, але і з гуманізацією виховного простору;

– розвитку соціальних комунікацій. Полягає у ліквідації напруженості, конфліктів наставника з представниками інших інститутів соціального виховання, а також їх запобігання;

– консультаційна. Передбачає надання допомоги наставникам щодо конкретної виховної проблеми шляхом її спільного аналізу та пошуку можливих способів розв’язання, а також шляхом актуалізації виховних здібностей наставників;

– корекційна. Спрямована на деконструкцію наставниками неефективних моделей виховної взаємодії;

– координаційна. Передбачає залучення інших спеціалістів для профілактично-корекційної роботи з наставниками;

– контролююча. Спрямована на спостереження за дотриманням зобов’язань наставниками щодо виховання дітей.

Для збереження неперервності процесу соціального супроводу наставника соціальним працівникам доцільно організовувати / сприяти організації і забезпечувати діяльність груп взаємопідтримки для наставників. Метою організації груп взаємопідтримки наставників є набуття ними навичок прийняття і розуміння себе та інших, розвиток уміння встановлювати партнерські стосунки та здобуття здатності бути гнучким у поведінці [66, с. 38]. Завданнями роботи груп взаємопідтримки наставників можуть бути: створення в групі атмосфери взаємодовіри та взаємоповаги; надання членам групи взаємопідтримки; розширення досвіду учасників у вирішенні складних ситуацій; навчання навичок асертивної поведінки; навчання методам психологічної самопомоги та розширення сфери отримання кваліфікованої взаємопідтримки; вчасне виявлення „гострих кутів” у процесі взаємодії наставників і дітей, яка виконує делеговану їй державою функцію замісної опіки [9, с. 284].

Забезпечення систематичності роботи груп взаємопідтримки має для наставників важливе значення, адже участь у роботі груп взаємопідтримки: допомагає наставникам набути груповий досвід, який є протидією процесу

відчуження; надає можливість наставникам усвідомити як очевидні, так і приховані від особистості фактори формування їхньої поведінки та спілкування; забезпечує адекватний зворотний зв'язок і емоційну підтримку від людей зі схожими проблемами та обставинами життя; сприяє набуттю наставниками нових умінь і навичок експериментувати з різними стилями поведінки, будувати стосунки серед рівних партнерів [81, с. 9].

При здійсненні соціального супроводу наставників фахівці повинні розуміти важливість використання волонтерського ресурсу в межах супроводу наставників, що обумовлено можливістю залучення: 1) додаткового людського ресурсу на безоплатній основі (особливо актуальним це є для ГО, які не мають стабільних джерел фінансування); 2) творчих і сміливих ідей щодо вирішення найгостріших проблем наставників.

У процесі підтримки наставників фахівці особливу увагу мають звертати на підтримку у них стійкої мотивації, яка необхідна для здійснення виховної діяльності, що зумовить досягнення позитивних результатів у відповідній діяльності та їх особистісного вдосконалення як наставників.

Ефективність соціальної роботи з наставниками багато в чому залежить від доцільності вибору форм, методів і технології роботи з ними, яка у кожному конкретному випадку визначається комплексом соціальних, ситуативних, особистісних факторів. У роботі з означеною категорією клієнтів може бути використаний увесь спектр форм і методів, які застосовуються у соціально-педагогічній роботі, якщо цього вимагає конкретний випадок. До основних форм і методів здійснення соціального супроводу наставників доцільно віднести: телефонну розмову; бесіду; консультування; тестування; інтерв'ю; організацію груп взаємопідтримки; документування тощо.

Для зручності, при виборі форм, методів і технології роботи з наставниками доцільно користуватися класифікаціями форм, методів і технологій соціальної роботи.

Враховання запропонованих нами вище методичних рекомендацій здійснення соціальної роботи з наставниками, на наш погляд, сприятиме

успішності процесу їх взаємодії з вихованцями.

Перейдемо до аналізу другого, виділеного нами напряму щодо оптимізації процесу наставництва, а саме діяльність суб'єктів соціальної роботи, які залучені до процесу надання соціальних послуг дітям, які проживають та виховуються у інтернатних закладах і залучені до наставництва.

Методичні рекомендації в своїй основі покладаються на певні соціально-психологічні особливості дітей, які виникли внаслідок розлуки їх із біологічними родинами, незалежно від обставин за яких це відбулося. Також враховані визнані форми і методи роботи з дітьми, які проживають поза біологічними родинами.

Отже, як зазначалося раніше, для дітей даної категорії характерними є наступні особливості: проблеми із самооцінкою, труднощі у процесі соціалізації, недостатня підготовка до самостійного життя, непережиті травми чи наслідки втрат, розрив у стосунках із біологічними родичами (проблеми із ідентичністю), слабка здатність до встановлення безпечної прив'язаності.

Тож, схарактеризуємо практичні методи та форми роботи по кожній вказаній вище групі проблем.

Самооцінка дітей напряму залежить від того, яке середовище їх оточує та як спілкуються з ними найближчі люди, адже їхній думці дитина довіряє. Саме ця думка і формує дитяче уявлення про себе.

На самооцінку дітей, що проживають поза біологічними родинами негативний вплив могла вчинити якась стресова подія (насильство, покарання, серйозна втрата або що) або й незначна, – наприклад, зауваження батьків, коли неправильно було виконане домашнє завдання.

Наведемо кілька універсальних порад, що можуть бути надані для формування в дітей адекватної самооцінки:

1. Не варто оберегати дитину від повсякденних справ, та прагнути вирішувати за неї всі проблеми. Важливо не перевантажувати дитину непосильними для неї справами (наприклад дитина, що виховувалася в закладі не зможе виконати просте прохання – сходити за покупками чи приготувати

просту страву). Оптимально, коли дитина виконує доступні їй завдання і одержує задоволення від зробленого.

2. Не потрібно перехвалювати дитину, але не можна забувати заохочувати її, коли вона цього заслуговує. Необхідно заохочувати в дитині ініціативу. Нехай вона буде лідером усіх починань, але також не варто приховувати, що інші можуть робити щось краще за неї. Можна заохочувати інших у присутності дитини, підкреслювати достоїнства іншого і демонструвати, що ваша дитина також може досягти цього.

3. Показувати своїм прикладом адекватність ставлення до успіхів і невдач. Оцінювати вербально свої можливості й результати справи.

4. Ні в якому разі не можна порівнювати дитину з іншими дітьми (ця порада слухна не лише у випадку дітей, що проживають у родинах замісного виховання). Порівнювати варто дитину із самою собою на попередніх етапах.

Задля подолання чи мінімізації зазначених проблем у дітей, які виховуються в інтернатних закладах, пропонуємо методики:

- методика «Три дерева» (автор R. J. Corboz) (Додаток Г);
- вправа «Розмиваємо образ фарбами» (Додаток Д);
- методика «Лінія життя» (Додаток Е).

В роботі зі страхами, які досить часто трапляються в дітей, пропонуємо використовувати найбільш розповсюджений метод – промальовування страхів дитиною. Таким чином вона як би матеріалізує об'єкт страху, який залишається в її владі. Запропонована подальша робота з малюнком: перетворити страшний об'єкт на смішний. Інший варіант – створити маску з малюнку страхіття, з котрою можна бавитись, одягаючи як на себе, так і на інших. Можна також знищити малюнок або заховати в такому місці, звідки персонаж не міг би вибратись. Деякі діти залишали свої страхи в кабінеті, а потім час від часу заходили перевіряти, чи є вони на місці [41].

Не слід нехтувати також і методом казкотерапії – «лікування» казками. Передусім, використовуючи цей метод, дитина шукає внутрішні ресурси у власній особистості. В казках часто переплітаються реальність з вигадкою.

Казки можна як творити для кожної дитини окремо, так і користатися тими, що є в наявності. В важкій ситуації, якщо дитина знайде для себе підходящу казку, вона може її прослухати або перечитати безліч разів, поки не наповниться потрібними силами для розрішення ситуації [41].

Використання методу психодрами з дитиною може носити як діагностичний, так і терапевтичний характер. Включає безліч технік, найбільш вживаними є:

- соціальний атом – промальовування або побудова іграшками соціальні зв'язки дитини так, як вона їх сприймає. Можна запропонувати зробити як реальний варіант, так і ідеальний (як би хотілося);

- дослідження різних територій зацікавленості дитини. Наприклад, якщо дослідження стосується школи, то це може бути території навчання, стосунків з однокласниками; взаємин з вчителькою; тощо;

- оцінка себе через призму бачення різних значимих дорослих, коли дитина від імені мами, бабусі, сестри, вчительки описує себе.

Дуже корисними у роботі з дітьми, які виховуються в інтернаті є проєктивні методи – націлені на розвиток креативності дитини. Можуть бути як ресурсним моментом при досить складному сеансі, так і окремою роботою з важливими сторонами життя дитини. Так, одна з поширених вправ – «Погляд у майбутнє», коли дитина моделює своє життя по закінченню складної ситуації. Особливості молодших дітей при виконанні цієї вправи полягають в тому, що вони нездатні заглянути на досить великий період часу, поряд з цим – для дітей 10-12 років моделювання свого життя через декілька місяців або рік – це вже досить вагомий крок уперед.

Висновки до розділу 2

Науковий аналіз організаційних та методичних засад соціального супроводу наставництва дозволяє сформулювати висновки узагальнюючого характеру:

1. У сфері нормативно-правового забезпечення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування можна виділити наступні групи: нормативно-правове забезпечення у сфері захисту прав дітей; нормативно-правове забезпечення у сфері соціальної підтримки і соціального забезпечення сімей з дітьми; нормативно-правове забезпечення виявлення дітей, які залишилися без піклування батьків, та їх подальшого влаштування; нормативно-правове регулювання діяльності закладів інституційного догляду; нормативно-правове забезпечення власне процесу здійснення наставництва над дитиною.

2. Форми, методи та технології соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками на нашу думку доцільно згрупувати за декількома напрямками:

1) форми, методи та технології соціальної роботи спрямовані на підготовку наставників та їх супровід;

2) форми методи та технології соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах інтернатного закладу;

3) групові форми соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування і їх наставниками.

3. Далі по відношенню до наставників соціальними працівниками, відповідно чинного законодавства застосовується така технологія роботи як соціальний супровід. Зауважимо, що у енциклопедичній літературі соціальний супровід тлумачиться як вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного (іноді досить тривалого) терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником, а також, у разі потреби,

спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) різних установ та організацій.

4. На основі аналізу науково-методичної літератури та досвіду функціонування наставництва, здійсненого у попередніх підрозділах, нами були напрацьовані методичні рекомендації за двома напрямками: здійснення соціальної роботи з наставниками фахівцями Центрів соціальних служб; діяльність суб'єктів соціальної роботи, які залучені до процесу надання соціальних послуг дітям, які проживають та виховуються у інтернатних закладах і залучені до наставництва.

Під час розробки методичних рекомендацій для вдосконалення соціально-педагогічної роботи з дітьми та їх наставниками нами було виявлено, що, з одного боку, сьогодні в Україні на загальнонаціональному рівні проблемі, що вивчається, приділяється увага; з іншого – члени педагогічних колективів сучасних закладів інтернатного типу не завжди володіють ефективними формами і методами роботи з дітьми та їх наставниками, не зацікавлені в популяризації і запровадженні інституту наставництва.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та визначених нами у магістерській роботі завдань маємо підстави зробити такі висновки:

1. Аналіз наукової літератури дозволив констатувати, що попри підвищений інтерес наукової спільноти до дослідження проблеми наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування наявна недостатня розробленість означеного питання як на теоретичному, так і на методичному рівнях.

Теоретичні дослідження та вивчення практики засвідчують, що зростання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в закладах інтернатного типу не сприяють розвитку її фізичного, духовного та інтелектуального потенціалу, впевненості у власних силах, формування культурних і моральних цінностей. Ці втрати мали б значною мірою компенсуватися організацією процесу наставництва, закріпленням за кожною дитиною наставника.

Теоретичний аналіз робіт показує, що наставництвом є добровільна безкоштовна діяльність наставника з надання дитині-сироті, дитині, позбавленій батьківського піклування, яка проживає в установі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, індивідуальної підтримки і допомоги в підготовці до самостійного життя.

Завданнями наставництва є: визначення та розвиток здібностей дитини, сприяння реалізації її інтересів у професійному самовизначенні; надання дитині доступної інформації про її права та обов'язки; формування в дитини практичних навичок, спрямованих на адаптацію її до самостійного життя, зокрема щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном і коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг; ознайомлення дитини з особливостями суспільного спілкування та подолання складних життєвих ситуацій; сприяння становленню дитини як відповідальної та успішної особистості; формування в дитини навичок

здорового способу життя.

Доведено, що соціальну роботу щодо впровадження інституту наставництва доцільно здійснювати за такими напрямками: робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування спрямована на їх підготовку до наставництва, робота з кандидатами в наставники / наставниками, просвітницька робота щодо популяризації інституту наставництва.

2. Здійснений аналіз соціально-психологічних особливостей розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавленої батьківського піклування, які виховуються в закладах інтернатного типу, дозволив констатувати, що такі діти характеризуються стійкими порушеннями у емоційно-вольовій та інтелектуальній сферах, що супроводжуються проблемами у спілкуванні з однолітками, статевій ідентифікації, моральному розвитку особистості. При тривалій відсутності уваги і контролю з боку батьків, школи та інших соціальних інститутів суспільства ці порушення можуть привести до незворотних змін особистості дитини. Ключовою умовою успішних виховання та розвитку дитини є наявність значимого дорослого, який має психолого-педагогічні знання щодо особливостей її розвитку та специфіки соціальної взаємодії, а також уміння застосовувати ці знання у процесі спілкування з дитиною.

3. Нині напрацьована правова база, яка сприяє забезпеченню ефективного управління процесом наставництва та захисту прав дитини, у ньому. Соціальним педагогам та соціальним працівникам для роботи з дітьми та їх наставниками неодмінно мати знання щодо особливостей державно-правового регулювання соціальної підтримки дітей та наставництва.

4. Вивчення форм, методів та технологій соціально-педагогічної з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, і їх наставниками дозволило дійти висновку, що їх зміст визначається конкретною проблемою дитини.

Найбільш часто використовуваними у роботі з дітьми-сиротами та

дітьми, позбавленими батьківського піклування є такі технології соціально-педагогічної діяльності, як: консультування, профілактика, корекція, реабілітація, терапія.

Серед індивідуальних форм та методів соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, і їх наставниками слід відзначити важливість традиційних бесід та консультувань.

Серед групових форм та методів соціально-педагогічної роботи – соціально-психологічний і соціально-педагогічний тренінг, ігри, залучення дітей і їх наставників до творчої діяльності, використання засобів мистецтва у роботі з ними.

Застосування у роботі з дітьми і їх наставників визначених технологій, форм і методів соціально-педагогічної роботи допоможе вирішити цілий ряд проблем, з якими вони стикаються:

- покращити психологічний стан;
- сформувати адекватну систему ціннісних орієнтацій;
- змінити девіантну поведінку на соціально схвалювану;
- сформувати в дитини практичні навички, спрямовані на адаптацію її до самостійного життя, зокрема щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном і коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;
- створити сприятливі умови для нормального розвитку й соціалізації.

5. Розробити методичні рекомендації щодо оптимізації процесу впровадження наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Під час розробки методичних рекомендацій для вдосконалення соціально-педагогічної роботи з дітьми та їх наставниками нами було виявлено, що, з одного боку, сьогодні в Україні на загальнонаціональному рівні проблемі, що вивчається, приділяється увага; з іншого – члени педагогічних колективів сучасних закладів інтернатного типу не завжди володіють ефективними

формами і методами роботи з дітьми та їх наставниками, не зацікавлені в популяризації і запровадженні інституту наставництва.

Методичні рекомендації були розроблені за такими напрямками:

а) Здійснення соціальної роботи з наставниками фахівцями Центрів соціальних служб.

б) Діяльність суб'єктів соціальної роботи, які залучені до процесу надання соціальних послуг дітям, які проживають та виховуються у інтернатних закладах і залучені до наставництва.

Розроблені методичні рекомендації щодо оптимізації процесу впровадження наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування можна розглядати як певні орієнтири для практичної роботи спеціаліста, оскільки ця робота, насамперед, потребує врахування індивідуальних особливостей дітей / наставника та можливостей самого спеціаліста щодо організації такого напрямку соціально-педагогічної діяльності.

Розглянуті в магістерській роботі положення не вичерпують багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання досліджуваної проблеми та усіх її аспектів.

На подальше дослідження заслуговує такий аспект проблеми як розбудова оперативної системи перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з дітьми та їх наставниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаховська Н. С. Наставництво як форма захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 28-31 URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/151> (дата звернення: 30.10.2020).
2. Аксененко Т. А. Педагогические условия социализации воспитанников школ-интернатов: дисс. канд. пед. наук. Пенза. 20002. 136 с.
3. Артюшкіна Л. М., Поляничко А. О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): монографія. Суми : СумДПУ, 2002. 268 с.
4. Афанасьєв А.О. Психологічні основи становлення військово-професійної відповідальності у курсантів НАПВУ: автореф. дис... канд. психол. наук. Хмельницький, 2000. 18 с.
5. Бавол Т. Нормативно-правове регулювання державного соціального захисту сирітства в Україні (на прикладі Закарпатської області). URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik9/fail/Bavol.pdf#_utmzi_1_1 (дата звернення: 17.03.2020)
6. Байдарова О. Наставництво як форма соціальної підтримки випускників інтернатних закладів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 3. С. 64–67.
7. Барко В. І. Розвиток здібностей і творчого потенціалу. *Обдарована дитина*. 2005. № 1. С. 27 – 29.
8. Бєвз Г. М. Пєша І. В. Дитина в прийомній сім'ї : нотатки психолога. К. : УІСД, 2001. 101 с.
9. Бєвз Г. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри : монографія. К. : Видавничий дім „Слово”, 2010. 352 с.
10. Белоус О. В. Проблемы социальной адаптации детей-сирот. *Соціальна адаптація дітей-сирот и дітей, оставшихся безпечення*

родителей, в системе подготовки социальных педагогов. Армавир: Ред.-изд. центр АГПУ. 2009. С. 14-21.

11. Бережна Л. До проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у закладах інтернатного типу. *Гуманітарний вісник.* 2012. № 28. С.14-18.

12. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М. : Прогресс, 1986. 420 с.

13. Брич В. Я., Миколук С. М., Соціальний захист сиріт в Україні: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 200 с.

14. Голубєва І.Є. Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні: автореф. дис... канд. екон. наук. К., 2005. 19 с.

15. Грицанюк В.В. Наставництво як форма підготовки дітей-сиріт до самостійного життя. Соціальна робота у Україні: теорія і практика. 2016. №3-4. С. 44-52

16. Делінгевич Л.В. Педагогічні засади позаурочної виховної роботи у вищих навчальних закладах I - II рівнів акредитації: автореф. дис... канд. пед. наук. К., 2008. 19 с.

17. Денисенко М.В. Теорія і практика домашньої освіти в Україні у першій половині XIX ст.: автореф. дис... канд. пед. наук. Х., 2009. 21 с.

18. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2020).

19. Дугіна Л. В. Корекції фізичного стану дітей-сиріт 1-4 років засобами фізичної культури: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання та спорту. Харків, 2011. 22 с.

20. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

21. Жалдак Л.М. Педагогічні умови гуртування студентської групи

вищого аграрного закладу освіти (теоретико-методичний аспект): автореф. дис... канд. пед. наук. Нац. аграр. ун-т. К., 2001. 20 с.

22. Заєць С. С. Соціальна адаптація знедолених дітей у притулках і сирітських будинках (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2010. 20 с.

23. Захарова Ж. А. Социально-педагогическое сопровождение процесса воспитания приемного ребенка в замещающей семье : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Кострома, 2009. 39 с.

24. Звіт про діяльність БО «Соціальна служба «Віфанія»» за період з 1998 по 2003 рік. Київ. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0954-06> (дата звернення: 17.03.2017).

25. Зубченко С. В., Тимошенко Н. Є. Проблема дітей які виходять з-під опіки до самостійного життя. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2017. № 1 (306). С. 209-217.

26. Іваній О. Правове регулювання, переваги та проблеми діяльності з наставництва дітей-сиріт в Україні URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/5994/1/5.%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B5%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%2C%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B7%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9-%D1%81%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%82%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.pdf> (дата звернення: 17.10.2020).

27. Ігнатенко К. В. Соціально-психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2011. № 4 (215), ч. 1. С. 54-62.

28. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця та ін. ; за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. К. : Фенікс, 2007. 528 с.

29. Канішевська Л. В. Соціалізація та особливості її прояву у вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Збірник наукових праць*. 2012. № 46. С. 57-61.

30. Канішевська Л. В. Соціалізація та особливості її прояву у вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Збірник наукових праць*. 2012. № 46. С. 57-61.

31. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис... канд. юрид. наук. Х., 2002. 20 с.

32. Касьянова Д. Наставництво: плюси і мінуси. URL: <http://gazeta.dt.ua/SOCIUM/nastavnictvo-plyusi-i-minusi-.html> (дата звернення: 27.10.2020).

33. Кірдан О. Л. Виховні функції класного керівника в навчальних закладах України (середина XIX – початок XX століття): автореф. дис... канд. пед. наук. К., 2002. 17 с.

34. Кобилянська Л. І. Розвиток наставництва як форми соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні. С.50-65 URL: [http://www.znpkp_sp_2017_28_7%20\(1\).pdf](http://www.znpkp_sp_2017_28_7%20(1).pdf) (дата звернення: 30.10.2020).

35. Коваленко О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен: автореф. дис... канд. соціол. наук. К., 2006. 17 с.

36. Коваль Г. В. Життєві навички, як складова соціальної компетентності випускників інтернатних закладів. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 8. С. 55-57.

37. Комарова Н. М. Пеша І. В. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2 кн. Кн. 1. К. : Держсоцслужба, 2006. 118 с.

38. Комарова Н. Пеша І. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги сім'ям, які взяли на виховання дитину-сироту. Соціологія. 2006. № 2. С. 49-58.

39. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. Авт. : Безпалько О. В.; Гурковська Л. П.; Журавель Т. В. та ін. / За ред. Звереві І. Д., Петрочко Ж. В. URL: <http://sirotstvy.net/upload/iblock/0ba/0ba8f10abe52afcaf6f4999dec8ce74e.pdf>. (дата звернення: 17.03.2020).

40. Коношенко С.В. Особливості роботи вихователя в умовах реабілітаційного центру: автореф. дис... канд. пед. наук. К., 2002. 23 с.

41. Корекція страхів: робота з молодшими підлітками URL: <http://childrenhealth.center/development/therapy/fear-correction/> (дата звернення: 17.03.2017).

42. Коробова Л. О. Особливості соціалізації дітей в умовах дитячого будинку URL: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1440/1/>

43. Корх-Черба О. Теорія і практика підготовки домашніх наставників в Україні в другій половині XIX століття: автореф. дис... канд. пед. наук. Х., 2005. 20 с.

44. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. збірник/ Ред. кол. В. М. Довій, І. Г. Єрмаков та ін. Київ: Контекст. 2000. 336 с.

45. Кузьмінський В. Навіщо реформувати інтернатну систему: чого нас вчить історія. *Права дітей*. 2010. № 1 (9). С. 4-6.

46. Курінна Світлана, Курінний Ян Особливості роботи соціального педагога в закладах інтернатного типу на шляху їх трансформації. Гуманізація навчально-виховного процесу. 2020. №. 1 (99). С. 293-303

47. Лавринович А. П., Алтынцева Е. Н., Шелег Л. А. Социально-педагогическая работа с выпускниками детских интернатных учреждений:

учебно-методическое пособие. Минск: БГПУ. 2008. 94 с.

48. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник. Дніпропетровськ. 2012. 276 с.

49. Мудрик А. В. Социальная педагогика. [6-е изд., перераб. и доп.]. Москва. 2007. 224 с.

50. Наставництво крок за кроком. Посібник для небайдужих дорослих. Автори-укладачі: О.Смаль, І.Сацюк, В. Андросова, Т. Дорош, А. Калібаба, Т. Коваль, В.Пилипенко, О. Савченкова та ін. URL: http://social.ugcc.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BA_%D0%B7%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC.pdf (дата звернення: 27.10.2020).

51. Наставничество шаг за шагом. Пособие для равнодушных взрослых. Авторы-составители: Е. Смаль, И. Сацюк, В. Андросова, Т.Дорош, А.Калибаба, Т.Коваль, В.Пилипенко, О. Савченкова, и др. URL: http://www.ukrainabezsyrit.org/_service/14896/download/id/28635/name/Patronage+Nadiya (дата звернення: 27.10.2020).

52. Нечай С.П. Адаптація дітей-сиріт молодшого дошкільного віку до умов дитячого будинку засобами музично-театральної діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук. К., 2001. 21 с.

53. Одна надія. Офіційний сайт. URL: <https://onehope.com.ua/> (дата звернення: 27.10.2020).

54.Ослон В. Холмогорова А. Замещающая профессиональная семья как одна из моделей решения проблемы сиротства в России. *Вопросы психологи.* 2001. № 3. С. 79-90.

55. Особенности развития и поведения ребёнка, оставшегося без попечения родителей, подвергавшегося жестокому обращению. Диспропорции развития ребёнка. *Курсы подготовки кандидатов в приемные родители* URL: <http://molodezh79.ru/component/k2/item/1856-osobennosti-razvitiya-i-povedeniya->

rebienska-ostavshegosya-bez-popecheniya-roditelei-y-podvergavshegosya-jestokomu-obrascheniuy-disporcii-razvitiya-rebienska (дата звернення: 17.03.2020).

56. Особливості усного зв'язного мовлення у комунікативно депривованих дітей-сиріт: автореф. дис... канд. психол. наук. К., 2005. 22 с.

57. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : дис. ... д-ра пед. наук . К., 2011. 582 с.

58. Петрусенко С.Ю. Педагогічні умови професійного становлення молодих учителів у загальноосвітньому навчальному закладі: автореф. дис... канд. пед. наук. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 2009. 20 с.

59. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : (проблеми реформування). К. : Логос, 2000. 86 с.

60. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>. (дата звернення: 17.03.2020).

61. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві: навч.-метод. посібник / Л. В. Канішевська, Л. В. Кузьменко, С. О. Свириденко та ін.. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 336.

62. Поляничко А. О. Подолання соціальної депривації дітей-сиріт в умовах загальноосвітньої школи-інтернату : дис. ... канд. пед. наук. К., 2012. 304 с.

63. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2 кн. Кн. 2 / Г. М. Бевз, Т. В. Бондаренко, Н. М. Комарова та ін. К. : Держсоцслужба, 2006. 180 с.

64. Поспелова Н. С. Профессиональная подготовка приемных родителей и родителей-воспитателей : примерные конспекты занятий : пособие для специалистов органов охраны детства, социально-педагогических и детских

интернатных учреждений / Н. С. Поспелова, И. А. Свибович, Н. Е. Шех. Минск : В.И.З.А. ГРУПП, 2010. 295 с.

65. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.

66. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу : наук.-метод. посібник / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. – К. : Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.

67. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: наук.-метод. навч. посіб. / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. 92с.

68. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Психология сиротства [3-е изд.]. СПб. : Питер, 2007. 416 с.

69. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо наставництва. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1504-19>. (дата звернення: 27.10.2020).

70. Про затвердження Програми підготовки наставників для дітей, які проживають у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя: Наказ Міністерства соціальної політики України 07.11.2017 № 1763 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/> (дата звернення: 17.09.2020)

71. Прокопенко О. С. Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Наукові праці. Державне управління. Випуск 293. Том 305. С. 29-34

72. Пушкар В.А. Особливості розвитку образу "Я" дітей-сиріт у навчальному закладі інтернатного типу: автореф. дис... канд. психол. наук. К., 2007. 20 с.

73. Світовий досвід наставництва. URL: <http://www.fdu.org.ua>. (дата звернення: 30.10.2020).

74. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред.: А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. К. : ДЦССМ, 2000. 260 с.

75. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей: учеб. пособ. для студентов пед. вузов. Б. В. Куприянов, Е.А. Салина, Н. Т. Крылова, О. В. Миновская; ред А. В. Мудрик. Москва: Издат. центр «Академия». 2004. 240 с.

76. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / заг. ред. проф. І. Д. Зверева. К. : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

77. Соціальна робота: в 3-х ч. Ч. 3.: Робота з конкретними групами клієнтів. Ред: Т.Семигіна, І. Грига . Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2004. 166с.

78. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. ; за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

79. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. Київ.: Центр учбової літератури, 2012. С. 232.

80. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. Київ. 2002.

81. Створення та організація роботи груп взаємопідтримки для батьків-вихователів і прийомних батьків: інфор.-метод. матеріал. / Г. Я. Пілягіна, Н. О. Бервено, Є. В. Дубровська та ін. К., 2010. 74 с.

82. Стратюк О.А. Порівняльний аналіз фізіологічних особливостей підлітків різних соціальних груп: автореф. дис... канд. біол. наук. Київ., 2002. 19 с.

83. Терницька С. В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних та громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДу серед учнівської молоді : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Київ, 2009. 22 с.

84. Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : Методичний посібник / С. В. Толстоухова, О.О. Яременко,

О. В. Вакуленко та ін. Київ: ДЦССМ, Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді. 2003. 88 с.

85. Тлумачний словник сучасної української мови : загальноживана лексика : близько 60 000 слів. За заг. ред. проф. В. С. Калачника. Х. : ФОРМ Співак Т. К., 2009. 960 с.

86. Тренінговий курс «Тренінг з підготовки наставників для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Укладачі Є. Смаль, І. Сацюк, Ю. Удовенко та ін. К.: Вид-во Проект Наставництва «Одна Надія» 2014. 102с.

87. Тюптя Л.Т. Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 574 с.

88. Удич З. І. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів до організації самовиховання старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2011. 20 с.

89. Фурманов І. А., Фурманова Н. В. Психологія депривованого ребенка : посібник для психологів і педагогів. М. : Издательской центр „ВЛАДОС”, 2004. 319 с.

90. Хархан Г. Д. Підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2011. 20 с.

91. Хлебцевич К.В. Соціальна адаптація дітей-сиріт засобами фізичного виховання і спорту: автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту. Х., 2007. 21 с.

92. Ченбай І.В. Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.

93. Чеховська І. В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації : монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута». 2013. 736 с.

94. Чугаєва Н. Психологічні особливості педагога-наставника як умова ефективної соціалізації студентів: автореф. дис. ... канд. психол. наук. К., 2010.

17 с.

95. Шанскова Т. І. Актуальні тенденції у підготовці майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічного супроводу сімей Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. 2005. № 21. С. 142-145.

96. Шкуркіна В. М. Формування соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах: автореф. дис... канд. пед. наук. Луганськ, 2006. 20 с.

97. Шульга Т. И., Слот В., Спаниард Х. Методика работы с детьми «группы риска». 2-е изд., доп. Москва: Изд-во УРАО. 2001. С. 111.

98. Шульга Т. И., Слот В., Спаниард Х. Формування життєвих навичок у випускників шкіл-інтернатів. Методичний посібник Методика работы с детьми «группы риска». 2-е изд., доп. Москва: Изд-во УРАО. 2001. С. 111.

99. Ярмолинська І. В. Механізми державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю. Хмельницький. 2019. 245 с.

100. Ярмолинська І. В. Сутність механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез міжнар. наук. конф. "Сімнадцяті осінні юридичні читання"* (Хмельницький, 19–20 жовт. 2018 р.) [у 2 ч.]. Хмельницький: ХУУП, 2018. Ч. 1. С. 114–116.

101. Bowlby J. Maternal care and mental health. New York : Schocken Books, 1966. 357 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 4 липня 2017 р. № 465

ТИПОВИЙ ДОГОВІР
про наставництво

_____ 20__ р.
 (найменування населеного пункту)

_____ (далі - центр)
 (найменування центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді)
 в особі _____,

_____ (найменування посади, прізвище, ім'я, по батькові)
 що діє на підставі _____,

_____ (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження,
 _____ (далі
 - наставник),
 серія та номер паспорт громадянина України, ким і коли виданий)
 та _____

_____ (найменування закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених
 батьківського піклування,

_____ (далі - заклад) іншого закладі для дітей)
 в особі _____,
 _____ (найменування посади, прізвище, ім'я, по батькові)

що діє на підставі _____,
 (далі - сторони), уклали договір про таке.

Предмет договору

1. Наставник у порядку та на умовах, визначених договором, зобов'язується здійснювати, а центр і заклад зобов'язуються сприяти наставникові у провадженні добровільної безоплатної діяльності з надання

_____ (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік
 народження дитини)

_____ (далі - дитина), яка
 проживає у закладі, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед щодо
 підготовки до самостійного життя.

Надання згоди на укладення договору

2. На укладення договору даємо згоду*:

(прізвище, ім'я, по батькові, підпис дитини)

(прізвище, ім'я, по батькові, підпис батьків або інших законних представників дитини)

Обов'язки та права наставника

3. Наставник зобов'язується:

- 1) здійснювати наставництво виключно в найкращих інтересах дитини;
- 2) формувати у дитини практичні уміння і навички, спрямовані на адаптацію її до самостійного життя, зокрема навички комунікації, самопрезентації, подолання труднощів, ведення домашнього господарства, уміння розпоряджатися особистим майном, зокрема коштами;
- 3) сприяти позитивному самоусвідомленню дитини, розвитку в неї почуття власної гідності та самоповаги;
- 4) допомагати дитині в установленні та розвитку нових позитивних соціальних зв'язків, відновленні (налагодженні) стосунків з родичами (якщо це не суперечить інтересам дитини);
- 5) надавати дитині допомогу у навчанні та професійному самовизначенні;
- 6) формувати у дитини навички здорового способу життя;
- 7) сприяти в отриманні дитиною освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;
- 8) співпрацювати з центром і закладом, звертаючися за допомогою до спеціалістів для розв'язання проблемних питань, у разі потреби своєчасно надавати інформацію про діяльність з організації наставництва;
- 9) повідомляти центр і заклад про виникнення несприятливих умов для наставництва, конфліктних ситуацій або відсутність взаєморозуміння з дитиною;
- 10) дотримуватися правил, установлених у закладі, під час відвідування дитини;
- 11) завчасно повідомляти центру і закладу про припинення наставництва;
- 12) забезпечувати захист персональних даних та інформації про дитину, що стали відомі під час провадження діяльності з організації наставництва.

4. Наставник має право:

- 1) отримувати від закладу вичерпну інформацію про стан здоров'я дитини, її рівень розвитку, особливості поведінки;
- 2) відвідувати дитину в закладі;
- 3) використовувати відповідно до рекомендацій закладу методи спілкування з дитиною, які позитивно впливають на її емоційний стан;
- 4) отримувати консультації закладу з питань виховання та розвитку дитини, особливостей її режиму дня та догляду за нею;
- 5) спілкуватися з дитиною за межами закладу за згодою дитини, її батьків,

інших законних представників, керівника закладу;

6) запрошувати дитину до своєї сім'ї у святкові та неробочі дні, під час канікул за погодженням із службою у справах дітей та центром за місцем проживання наставника;

7) спілкуватися з дитиною за допомогою телефону та інших засобів зв'язку;

8) звертатися до відповідних органів, установ та організацій з питань дотримання прав дитини, задоволення її потреб;

9) надавати дитині допомогу в отриманні додаткових освітніх, соціальних, реабілітаційних, оздоровчих послуг відповідно до її потреб;

10) брати участь у забезпеченні дитини одягом, взуттям, засобами для навчання та розвитку тощо.

Обов'язки та права центру

5. Центр зобов'язується:

1) сприяти в установленні (формуванні) дружніх стосунків наставника з дитиною;

2) надавати в разі потреби наставнику та дитині послугу із соціального супроводу;

3) поводити супервізію наставника в разі потреби, але не рідше ніж один раз на півроку;

4) співпрацювати із закладом щодо поширення інформації про наставництво серед працівників закладу, батьків, відвідувачів;

5) контролювати дотримання прав та інтересів дитини;

6) забезпечувати захист персональних даних та інформації про дитину та наставника, що стали відомі під час провадження діяльності з організації наставництва.

6. Центр має право:

1) отримувати від наставника та закладу інформацію з питань наставництва над дитиною;

2) надавати наставнику пропозиції щодо вдосконалення роботи з дитиною, зокрема її підготовки до самостійного життя, профорієнтації, формування навичок здорового способу життя;

3) відвідувати сім'ю наставника під час перебування в ній дитини у святкові та неробочі дні, під час канікул;

4) порушувати клопотання про притягнення до відповідальності наставника, посадових осіб, винних у порушенні вимог законодавства з питань забезпечення прав та інтересів дитини.

Обов'язки та права закладу

7. Заклад зобов'язаний:

1) сприяти наставнику у виконанні обов'язків з наставництва над дитиною;

2) проводити оцінку потреб дитини;

- 3) надавати наставнику вичерпну інформацію про стан здоров'я дитини, рівень її розвитку, особливості поведінки;
- 4) співпрацювати з наставником під час складання та коригування індивідуального плану роботи з дитиною;
- 5) проводити моніторинг процесу наставництва над дитиною та про результати інформувати центр та наставника (на вимогу);
- 6) виділяти наставнику на його прохання окрему кімнату для спілкування з дитиною, якщо така кімната наявна у закладі та на момент відвідування не зайнята іншими особами;
- 7) інформувати завчасно центр і наставника щодо можливого переміщення дитини із закладу;
- 8) інформувати батьків, інших законних представників дитини про діяльність наставника;
- 9) контролювати дотримання прав та інтересів дитини;
- 10) забезпечувати вжиття всіх заходів, зокрема негайне звернення до підрозділу Національної поліції за місцезнаходженням закладу, якщо наставник не повернув дитину до закладу у визначений час і не повідомив заклад про причини несвоєчасного повернення дитини;
- 11) забезпечувати захист персональних даних та інформації про дитини та наставника, що стали відомі під час провадження діяльності з організації наставництва.

8. Заклад має право:

- 1) обмежувати чи забороняти відвідування наставником дитини у разі запровадження в закладі обмежувальних протиепідемічних заходів;
- 2) забороняти чи обмежувати спілкування наставника з дитиною за допомогою телефону та інших засобів зв'язку після 22 години та в час, призначений для харчування дитини, відвідування нею навчальних, реабілітаційних та інших занять.

Відповідальність сторін

9. Сторони за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором несуть відповідальність відповідно до закону.

10. Спори між сторонами стосовно виконання договору розв'язуються шляхом переговорів.

У разі недосягнення сторонами згоди спори розв'язуються у судовому порядку.

Строк дії договору та інші умови

11. Договір набирає чинності з дати його підписання та дія договору припиняється в разі настання підстав, визначених законодавством та договором.

12. За згодою сторін до договору може бути внесено зміни та доповнення у письмовій формі, що оформляється додатковою угодою, яка є невід'ємною частиною договору.

13. Дія договору припиняється за згодою сторін у разі:

- 1) невиконання сторонами своїх обов'язків, передбачених договором;
- 2) повернення дитини на виховання до батьків, інших законних представників;
- 3) усиновлення дитини, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування дитини на виховання в сім'ю громадян (прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу);
- 4) переведення дитини до іншого закладу;
- 5) відмови дитини від наставництва над нею;
- 6) досягнення дитиною повноліття.

14. Дія договору припиняється в односторонньому порядку за ініціативою центру або закладу в разі:

- 1) порушення наставником умов договору, зокрема обов'язків щодо наставництва, що призвело або могло призвести до порушення прав і законних інтересів дитини;
- 2) умисного порушення наставником прав і законних інтересів дитини;
- 3) виникнення загрози для життя або здоров'я дитини з вини наставника.

15. У разі припинення дії договору в односторонньому порядку за ініціативою центру або закладу з підстав, визначених пунктом 14 договору, наставник позбавляється права провадити діяльність з організації наставництва.

16. Рішення про припинення дії договору та про поновлення його дії після припинення приймається комісією, до складу якої входять представники центру за його місцезнаходженням, закладу та служби у справах дітей.

17. За наявності підстав для припинення дії договору в односторонньому порядку за ініціативою центру або закладу дія договору припиняється з дня, наступного за днем прийняття відповідного рішення.

18. Дія договору поновлюється з дня, наступного за днем підтвердження відсутності вини наставника у виникненні обставин, що призвели до припинення договору.

19. У разі порушення або невиконання умов договору кожна із сторін має право звернутися до суду.

20. Договір укладається в трьох примірниках (по одному для кожної сторони), які мають однакову юридичну силу.

Реквізити сторін:

Наставник

(прізвище, ім'я, по батькові,

серія і номер паспорта громадянина України,

ким і коли виданий,

місце постійного проживання,

номер телефону)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(найменування центру соціальних служб

для сім'ї, дітей та молоді,

адреса, номер телефону)

Розрахунковий рахунок _____

МФО _____

Код згідно з ЄДРПОУ _____

(найменування посади уповноваженої особи)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(найменування закладу для дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського

піклування, іншого закладу для дітей,

адреса, номер телефону)

Розрахунковий рахунок _____

МФО _____

Код згідно з ЄДРПОУ _____

(найменування посади уповноваженої особи)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

МП

МП

ВИСНОВОК
про можливість провадження діяльності з організації
наставництва над дитиною, яка проживає у закладі для
дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,
іншому закладі для дітей

Громадянин _____
 (прізвище, ім'я, по батькові кандидата у наставники)

виявив бажання провадити діяльність з організації наставництва над дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей.

Кандидат у наставники ознайомлений із законодавством щодо наставництва, пройшов курс підготовки з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя.

Стисла характеристика кандидата у наставники за результатами навчання _____

Співбесіди та навчання показали, що кандидат у наставники спроможний провадити діяльність з організації наставництва над дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, готовий до співпраці з фахівцями закладу та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Кандидат у наставники може бути наставником дитини _____

(вік, стать, особливі потреби дитини)

_____
 (найменування посади керівника центру соціальних
 служб для сім'ї, дітей та молоді)

_____
 (підпис)

_____
 (ініціали, прізвище)

МП

_____
 (найменування посади фахівця центру,
 який проводив навчання)

_____
 (підпис)

_____
 (ініціали, прізвище)

МП

_____ 20__ р.

Додаток В

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства соціальної
політики України
07.11.2017 № 1763

Зміст Програми підготовки наставників для дітей, які проживають у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя

ТЕМА 1. Наставництво як індивідуальна форма підтримки дітей, які проживають у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей (10 год)

Теоретичний блок (1 год)

Відкриття навчального курсу. Представлення та знайомство з тренерами. Презентація навчального курсу: мета, завдання, структура. Обговорення організаційних питань в межах навчального курсу. Зміст наставництва: мета, основні завдання, форми, напрямки та значення.

Практичний блок (1 год)

Знайомство з учасниками. Визначення очікувань та побоювань учасників. Визначення правил роботи групи. Учасники пропонують визначення поняття "наставництво" (індивідуальна та групова робота, "мозковий штурм", обговорення в загальному колі).

Завдання для самостійної роботи (6 год)

1. Опрацювати [Закон України](#) "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" з метою ознайомлення з правовими засадами діяльності наставника.
2. Опрацювати постанову Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. [№ 465](#) "Деякі питання здійснення наставництва над дитиною".
3. Прочитати книгу Кеті Глас "Будь моей мамой. Искалеченное детство".

Питання для самоконтролю:

1. Чому виникла потреба в наставництві як формі допомоги дітям, які проживають у закладах?
2. В чому полягає мета та значення наставництва?
3. Які основні завдання наставника?
4. Яка форма наставництва є пріоритетною і чому?
5. Поясніть, що означає "групова форма наставництва". В яких ситуаціях та обставинах дана форма є доцільною?
6. Які ви знаєте напрямки наставництва?

Інформаційні джерела:

1. Закон України від 13 січня 2005 року [№ 2342-IV](#) "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" - Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/1504-19
2. Методичний посібник до впровадження Програми наставництва для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. Удовенко, О. Смаль. - К.: 2012. - 121 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. [№ 465](#) "Деякі питання здійснення наставництва над дитиною" - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/465-2017-%D0%BF>

ТЕМА 2. Законодавче забезпечення наставництва в Україні (10 год)

Теоретичний блок (1 год)

Процедура провадження діяльності з організації наставництва над дитиною: порядок та умови наставництва. Вимоги до наставника, права та обов'язки. Права та обов'язки центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також закладу в процесі здійснення наставництва в найкращих інтересах дитини.

Причини, через які діти потрапляють у заклади. Упередження та стереотипи щодо дітей у закладах.

Практичний блок (1 год)

Учасники визначають можливі причини, через які діти потрапляють в заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, чи інші заклади для дітей. Аналізують, доводять чи спростовують упередження та стереотипи щодо дітей у закладах, характерні для українського суспільства ("мозковий штурм", групова робота).

Завдання для самостійної роботи (8 год)

1. Вивчити права та обов'язки наставника, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також закладу в процесі здійснення наставництва в найкращих інтересах дитини ([Положення про наставництво](#), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465 "Деякі питання здійснення наставництва над дитиною").

2. Опрацювати та визначити права і обов'язки дитини відповідно до [Конвенції ООН про права дитини](#).

3. Прочитати книгу Людмили Петрановської "В класс пришел трудный ребенок" та відповісти на запитання:

- які причини найчастіше призводять до вилучення дитини з сім'ї?
- які стереотипи щодо дітей, які проживають у закладі, ви найчастіше зустрічали у нашому суспільстві і яких притримувались особисто?

Питання для самоконтролю:

1. Куди мають звертатися особи, які бажають стати наставниками?
2. Вимоги до осіб, які виявили бажання стати наставниками?
3. Назвіть установи, які беруть участь у процесі впровадження наставництва.
4. Назвіть права та обов'язки сторін, які беруть участь у процесі впровадження наставництва.
5. Назвіть причини, через які діти потрапляють у заклад для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інший заклад для дітей?
6. Які Ви знаєте упередження та стереотипи щодо дітей, які проживають у закладах?
7. Яким чином наявність упереджень і стереотипів у наставника може вплинути на процес взаємодії з дитиною?

Інформаційні джерела:

1. Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" від 13 січня 2005 року [№ 2342-IV](#) - Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/tu/1504-19

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. [№ 465](#) "Деякі питання здійснення наставництва над дитиною" - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/tu/465-2017-%D0%BF>

3. Райкус Джудіт С., Хьюз Рональд. Соціально-психологічна допомога сім'ям та дітям груп ризику: практичний посібник: У 4 т. Т. 1. / Райкус Джудіт С., Хьюз Рональд. Концептуальні основи соціальної роботи з дітьми. - К.: "Фенікс", 2011. - 284 с.

4. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: у 2-х част. / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. М. Журавель, З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко - К., 2016. - 567 с.

ТЕМА 3. Особливості соціалізації дітей, які проживають у закладі (4 год)

Теоретичний блок (1 год)

Зміст процесу та особливості соціалізації дітей, які проживають в закладах. Фактори, що несприятливо впливають на особистісний розвиток дітей за умов їх проживання в закладах. Специфіка задоволення потреб дітей в колективних закладах: зміст понять "потреба", "мотив", "мотивація", концепція ієрархічної моделі потреб особистості за А. Маслоу. Роль сім'ї у вихованні дитини. Вплив відсутності батьків чи інших осіб, які їх замінюють, на розвиток дитини.

Практичний блок (1 год)

Учасники пропонують та характеризують фактори, що несприятливо впливають на особистісний розвиток дітей за умов їх проживання в колективних закладах. Аналізують вплив відсутності батьків чи інших осіб, які їх замінюють, на розвиток дитини (індивідуальна та групова робота, "мозковий штурм", робота в парах, малих групах, презентації напрацьованих результатів).

Завдання для самостійної роботи (2 год)

1. Переглянути фільм "Невидимая сторона" (англ. The Blind Side) 2009 р. та відповісти на запитання: що допомогло головному герою адаптуватися в суспільстві та зрозуміти своє місце і роль у ньому?

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте поняття "соціалізація".
2. Назвіть фактори, які впливають на процес соціалізації дитини.
3. Розкрийте особливості соціалізації дітей, які проживають у закладах.
4. Охарактеризуйте співвідношення понять "потреба", "мотив", "мотивація"?
5. Визначте роль сім'ї у вихованні дитини.
6. Яким чином відсутність батьків чи інших осіб, які їх замінюють, відображається на формуванні та розвитку дитини?

Інформаційні джерела:

1. Боулби Джон. Создание и разрушение эмоциональных связей / Пер. с англ. В.В. Старовойтова - 2-е изд. - М.: Академический Проект, 2006. - 232 с.
2. Зверева І.Д., Кузьмінський В.О., Кияниця З.П., Петрович Ж.В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики. Наук.-метод. посіб. - К.: Фенікс, 2010. - 400 с.
3. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу "Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі" / Автори та автори-упоряд.: Т.Ф. Алексєєнко, Г.М. Лактіонова, Г.О. Притиск та ін.; За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. - К.: Наук. світ, 2006. - 496 с. - Режим доступу: <http://mediaport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. - К.: Либідь, 2004. - 576 с.
5. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья. - М.: Генезис, 2006. - 368 с.
6. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психология сиротства. 3-е изд. - СПб.: Питер, 2007. - 416 с.
7. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека. - СПб.: Речь, 2006. - 365 с.
8. Удовенко Ю.М. Соціально-психологічна характеристика процесу адаптації дитини в установі соціального захисту // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія / За ред. Л.Ф. Бурлачука. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" - № 2(5)/2016. - С. 80 - 84.
9. Шипицына Л.М. Психология детей-сирот. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. - 628 с.

ТЕМА 4. Переміщення та втрати у житті дітей (7 год)

Теоретичний блок (2 год)

Етапи переміщення дитини. Поняття та види втрат. Етапи переживання втрат. Психотравматичний досвід у житті дитини внаслідок переміщень та втрат. Поняття "психічна травма", "посттравматичний стресовий розлад". Ознаки психічної травматизації та посттравматичного стресового розладу у дітей.

Практичний блок (2 год)

Учасники виконують вправу "5 значущих втрат та надбань дитини". Вчать розуміти вплив переміщення дитини з біологічної чи прийомної сім'ї до закладу та втрат на сприйняття і переживання дитини. Отримують досвід для власної здатності зрозуміти можливі відчуття, переживання дитини при переміщенні та втратах (групова робота, керована фантазія, робота в малих групах, презентації напрацьованих результатів).

Завдання для самостійної роботи (3 год)

1. Переглянути фільм "Джон" Дж. Робертсона (1968) та відповісти на запитання щодо взаємозв'язку між поведінкою батьків та особливостями поведінки хлопчика, а саме:

- які три основні фази переживала дитина під час розлуки з батьками?
- ваші висновки, думки, емоційні переживання після перегляду фільму?

2. Пригадати власний життєвий досвід переміщень, втрат. Проаналізувати: у якому віці були переміщення, втрати; які емоційні стани, переживання пригадуються; хто надав/надавав допомогу; яким чином даний досвід відобразився на розвитку особистості, способі життя, особистому виборі, професійній позиції тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть етапи можливих переміщень дітей, які перебувають у закладах.
2. Розкрийте вплив переміщень на психоемоційний стан дитини.
3. Що таке "втрата"? Які втрати переживають діти, які проживають у закладах?
4. Чи допомогла Вам вправа "Керована фантазія" зрозуміти можливі почуття дитини при переміщенні?
5. Чи вправа "Керована фантазія" вплинула на ваше бажання бути наставником?

Інформаційні джерела:

1. Бенджамин Колодзин: Как жить после психической травмы. - М.: "Шанс", 1991. - 96 с.
2. Бурбо Л.: Пять травм, которые мешают быть самим собой. - К.: "София", 2006. - 192 с.
3. Джейн І. Скулер, Бетсі Кіфер Смолі, Тімоті Дж. Каллаган. Діти, які пережили травму. Сім'ї, що приносять зцілення. / Джейн І. Скулер, Бетсі Кіфер Смолі, Тімоті Дж. Каллаган. - К.: "Фенікс", 2011. - 280 с.
4. Дозорцева Е.Г. Психологическая травма у подростков с проблемами в поведении. Диагностика и коррекция. - М.: Генезис, 2006. - 128 с.
5. Миронов Е. Стресс. - СПб.: "Издательство "ДИЛЯ", 2003. - 160 с.
6. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію / пер. з англ. Діана Бусько; наук. ред. Катерина Явна (Серія "Сам собі психотерапевт"). Львів: Видавництво Українського католицького університету: Свічадо, 2014. - 120 с.
7. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т.М. Журавель, З.П. Кияниці. - К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. - 352 с.
8. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса. - СПб: Питер, 2001. - 272 с.
9. Трубицына Л.В. Процесс травмы. М.: Смысл; ЧеРо, 2005. - 218 с.

ТЕМА 5. Специфіка розвитку дітей, які потребують наставництва (15 год)

Теоретичний блок (5 год)

Зміст поняття "розвиток". Етапи розвитку дитини. Розмежування понять "темперамент" та "характер". Риси характеру та умови їх формування. Особливості розвитку дитини за несприятливих умов соціалізації та досвіду колективного виховання: затримка психічного розвитку, розумова відсталість, депривація, синдром госпіталізму у дітей. Вплив психотравми на розвиток дитини. Характеристика поведінки: поняття, фактори, які спонукають поведінкову активність; чинники, що регулюють поведінку. Поведінкові прояви дитини, які ускладнюють процес спілкування та взаємодії з нею. Механізми психологічного захисту у дітей як результат впливу складних життєвих обставин.

Практичний блок (5 год)

Учасники визначають потреби дітей на різних вікових періодах розвитку та аналізують вплив процесу задоволення чи незадоволення їх на формування можливих індивідуальних особливостей з урахуванням віку дитини. Визначають прогностично особливості можливого формування та розвитку дитини відповідно до етапів розвитку, враховуючи різні соціальні умови життя та виховання дитини. Виконують вправу "Вік Віктора" з метою усвідомлення характерної невідповідності сфер розвитку біологічному віку дитини через психотравматичний досвід (робота в малих групах, презентації напрацьованих результатів, групова робота, дискусія).

Завдання для самостійної роботи (5 год)

1. Прочитати та опрацювати книгу Петрановської Л. "Как ты себя ведешь, или 10 шагов по изменению трудного поведения". Які висновки ви зробили щодо причин виникнення складної поведінки у дітей?

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття "депривація".
2. Охарактеризуйте та розмежуйте зміст понять "затримка психічного розвитку" та "розумова відсталість" у дітей.
3. Які є механізми психологічного захисту у дітей в результаті впливу складних життєвих обставин?
4. Що таке "поведінка"? Які фактори спонукають поведінкову активність людини?
5. Які ви знаєте періоди вікового розвитку дітей (відповідно до вікової періодизації Е. Еріксона)?

6. В якому віковому періоді формується довіра (відповідно до вікової періодизації Е. Еріксона)?
7. В якому віковому періоді формується ініціатива (відповідно до вікової періодизації Е. Еріксона)?

Інформаційні джерела:

1. Белопольская Н.Л., Иванова С.Р., Свистунова Е.В., Шафирова Е.М. Самосознание проблемных подростков. - М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2007. - 332 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 4-те вид., випр. і доп. - К.: Каравела, 2014. - 400 с.
3. Етапи розвитку за Е. Еріксоном (веб-сайт). - Режим доступу: <http://pidruchniki.com/2008021537059/psihologiya>
4. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Психология развития и возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: Учебное пособие для вузов. - М.: Академический проект; Трикста, 2011. - 420 с.
5. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. - Прага. 1984. - 334 с.
6. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / Н. Ю. Максимова. - К.: Либідь, 2011. - 520 с.
7. Никольская И.М., Грановская Р.М. Психологическая защита у детей. - СПб.: Речь, 2010. - 352 с.
8. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка. - 8-е междунар. Изд. - СПб.: Питер, 2002. - 640 с.
9. Овчарова Р.В. Практическая психология образования: Учеб. Пособие для студ. психол. фак. Университетов. - М.: Издательский центр "Академия", 2003. - 448 с.
10. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю, які опинились у складних життєвих обставинах. Практичний посібник для спеціалістів соціальної сфери. // Авт. кол.: С.С. Валько, Л.С. Лоріашвілі, М.С. Лоріашвілі, А.І. Павловський, Ю.А. Саранков, Я.М. Туреханов, Ю.М. Удовенко. - К., 2011. - 304 с.
11. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. метод. посіб. / В.М. Оржеховська, Т.С. Федорченко. - Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. - 376 с.
12. Петрановская Л. Как ты себя ведешь, или 10 шагов по изменению трудного поведения. Пособие для приемных родителей. - М.: Студио-Диалог, 2010. - 96 с.
13. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверєва І.Д. та ін. / За заг. ред. І. Д. Зверєвої - К.: [б. в.], 2011. - 760 с.
14. Платонов Ю.П. Социальная психология поведения: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. - 464 с.
15. Райкус Дж. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска: практическое пособие: в 4 т. Т. III. Развитие и благополучие детей / Дж. Райкус, Р. Хьюз. - М.: Эксмо, 2009. - 288 с.
16. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. - М.: Академический Проект; Трикста, 2005. - 336 с.

ТЕМА 6. Роль наставника в процесі підготовки дітей до самостійного життя (8 год)

Теоретичний блок (1 год)

Хто такий наставник? Якості та уміння наставника. Особливості взаємодії наставника з дитиною з урахуванням її потреб. Компетентність наставника: життєва, професійна, культурна. Поняття "ідентичність", формування та розвиток ідентичності у дитини. Значення ідентичності у житті дитини.

Практичний блок (4 год)

Учасники визначають необхідні якості та уміння наставника. Виконують вправу "Обличчя" з метою актуалізації та усвідомлення необхідності підтримки культурної ідентичності дитини. Характеризують компетентність наставника. Громадяни приймають участь у рольових іграх щодо особливостей взаємодії наставника з дитиною з урахуванням її потреб, емоційних станів та переживань (перша частина) (рольова гра, робота в малих групах, презентації напрацьованих результатів, дискусія).

Завдання для самостійної роботи (3 год)

1. Ознайомитися з матеріалами про ефективне спілкування з дітьми: зміст поняття, правила та техніки.
2. Опрацювати матеріал щодо ресурсу команди в процесі підготовки дітей, які проживають у закладі, до самостійного життя. Поміркувати над визначенням власних ресурсів та слабких сторін щодо допомоги дитині з позиції наставника. Для цього необхідно заповнити таблицю "Мої сильні та слабкі сторони в наставництві".

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття "ефективне спілкування".

2. Які ви знаєте правила та техніки ефективного спілкування?
3. Що означає поняття "компетентність"? Які визначають види компетентності наставника?
4. Що таке "ідентичність"? Яке значення має ідентичність у житті дитини?
5. Які фактори впливають на формування та розвиток ідентичності у дитини?

Інформаційні джерела:

1. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / Авт.: Безпалько О.В.; Гурковська Л.П.; Журавель Т.В. та ін. / За ред. Звереві І.Д., Петрович Ж.В. - К.: Видавничий дім "КАЛИТА", 2010. - 376 с.
2. Методичний посібник до впровадження Програми наставництва для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. Удовенко, О. Смаль. - К.: 2012. - 121 с.
3. Наставничество шаг за шагом. Пособие для неравнодушных взрослых / Авторы-составители: Е. Смаль, И. Сацок, В. Андросова, Т. Дорош, А. Калибаба, Т. Коваль, В. Пилипенко, О. Савченкова, и др. - К.: Проект Наставничества ОДНА НАДЕЖДА, 2012. - 86 с. - Режим доступу: http://www.ukrainabezsyr.it.org/_service/14896/download/id/28635/name/Patronage+Nadiya+Book+for+WEB%282%29.pdf
4. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 1 Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрович. - К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. - 256 с.
5. Соціально-психологічна адаптація випускників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт в умовах великого міста: навч. посіб. / Авт. кол.: Свтух В.Б., Максимова Н.Ю., Чугаєвський В.Г., Чепак В.В., Удовенко Ю.М., Токарук Л.С. - К., 2006. - 198 с.
6. Уроки самостійності для молоді: Методичний посібник. Частина 1 / Автори-упоряд.: Джоана Бакмен, Дон Бакмен, Галина Шейфер, Гіллерміна Підгайска та ін. - Київ, 2007.

ТЕМА 7. Формування взаємовідносин між наставником та дитиною (10 год)

Теоретичний блок (2 год)

Процедура організації знайомства та встановлення контакту наставника з дитиною. Характеристика понять: "контакт", "встановлення контакту", ознаки встановлення контакту з дитиною. Етапи формування взаємовідносин між наставником та дитиною. Ефективне спілкування з дітьми: зміст поняття, правила та техніки.

Практичний блок (3 год)

Учасники визначають зміст понять "контакт", "встановлення контакту". Виконують рольові вправи з метою розуміння та усвідомлення емоційних станів та переживань дітей, які мають складні поведінкові прояви, а також відпрацювання умінь спілкування та взаємодії з ними задля допомоги дитині, вирішення ситуацій ("мозковий штурм", групова робота, рольова гра, робота в малих групах, презентації напрацьованих результатів, дискусія).

Завдання для самостійної роботи (5 год)

1. Прочитати книгу Гіппенрейтер Ю.Б. "Общаться с ребенком. Как?" та проаналізувати, які основні правила спілкування ви визначили для себе як наставника.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття "встановлення контакту".
2. Назвіть небезпечні теми, розмови на етапі встановлення контакту з дитиною.
3. Назвіть якості наставника, які необхідні для успішного встановлення контакту з дитиною.
4. Назвіть якості наставника, які можуть бути перешкодою для успішного встановлення контакту з дитиною.
5. Охарактеризуйте етапи формування взаємовідносин між наставником та дитиною.

Інформаційні джерела:

1. Гіппенрейтер Ю.Б. "Общаться с ребенком. Как?". - ЧеРо, Сфера. - Москва, 2003. - 304 с.
2. Грэй Джон. Дети - с небес. Искусство позитивного воспитания. Как развить в ребенке дух сотрудничества, отзывчивость и уверенность в себе: перев. с англ. - К.: "София", 2004. - 400 с.
3. Методичний посібник до впровадження Програми наставництва для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. Удовенко, О. Смаль. - К.: 2012. - 121 с.
4. Методика розвитку дітей Джона Грея "Система позитивного виховання" (веб-сайт). - Режим доступу: <http://womanblog.in.ua/metodyka-rozvytku-ditej>
5. Наставничество шаг за шагом. Пособие для неравнодушных взрослых / Авторы-составители: Е. Смаль, И. Сацок, В. Андросова, Т. Дорош, А. Калибаба, Т. Коваль, В. Пилипенко, О. Савченкова и др. - К.: Проект

Наставництва ОДНА НАДЕЖДА, 2012. - 86 с. - Режим доступу: http://www.ukrainabeszyrit.org/_service/14896/download/id/28635/name/Patronage+Nadiya+Book+for+WEB%282%29.pdf

6. Методика Філонова (веб-сайт). - Режим доступу: <http://metodfil.blogspot.com/>

7. Схема стадіального розвитку контактної взаємодії (за Філоновим Л.Б.) (веб-сайт). - Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/5412724/>

8. Шульга Т.И., Слот В., Спаньярд Х. Методика работы с детьми "группы риска". 2-е изд., доп. - М.: Изд-во УРАО, 2001. - 128 с.

ТЕМА 8. Командна робота в процесі наставництва (8 год)

Теоретичний блок (1 год)

Зміст понять "команда", "командна робота". Склад команди в процесі наставництва: взаємодія наставника з представниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, керівниками закладів. Правила ефективної командної роботи. Ресурс команди в процесі підготовки дітей, які проживають у закладі, до самостійного життя.

Критерії ефективної діяльності наставника. Усвідомлене рішення щодо наставництва.

Практичний блок (3 год)

Учасники визначають склад команди в процесі наставництва. Визначають ресурс команди в процесі підготовки дітей, які проживають у закладі, до самостійного життя ("мозковий штурм", рольова гра, дискусія).

Пропонують та аналізують критерії ефективності наставництва (робота в малих групах, презентації напрацьованих результатів).

Здійснюють самоаналіз особистої усвідомленої готовності до наставництва (індивідуальна робота, обговорення в загальному колі).

Завдання для самостійної роботи (4 год)

1. Опрацювати розділ "Ефективність та результативність наставництва" у посібнику "Наставництво крок за кроком. Посібник для небайдужих дорослих". Визначити критерії ефективності діяльності наставника.

Питання для самоконтролю:

1. Як ви розумієте поняття "командна робота"?
2. Назвіть фактори, які сприяють успішній роботі в команді.
3. Охарактеризуйте правила ефективної командної роботи.
4. В чому полягає ресурс команди в процесі підготовки дітей, які проживають у закладі, до самостійного життя?
5. Які необхідні якості наставника для успішної співпраці з командою фахівців в процесі здійснення наставництва над дитиною у закладі?

Інформаційні джерела:

1. Методичний посібник до впровадження Програми наставництва для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. Удовенко, О. Смаль. - К.: 2012. - 121 с.

2. Наставництво шаг за шагом. Пособие для неравнодушных взрослых / Авторы-составители: Е. Смаль, И. Сацюк, В. Андросова, Т. Дорош, А. Калибаба, Т. Коваль, В. Пилипенко, О. Савченкова и др. - К.: Проект Наставництва ОДНА НАДЕЖДА, 2012. - 86 с. - Режим доступу: http://www.ukrainabeszyrit.org/_service/14896/download/id/28635/name/Patronage+Nadiya+Book+for+WEB%282%29.pdf

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. [№ 465](#) "Деякі питання здійснення наставництва над дитиною" - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/465-2017-%D0%BF>

4. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посібник / За ред. Т.В. Семигіної. - К.: Четверта хвиля, 2004. - 416 с.

5. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: у 2-х част: / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т.М. Журавель, З.П. Кияниці, Ж.В. Петрочко. - К., 2016. - 567 с.

Тестові запитання

1. Чому ви вирішили стати наставником?
2. Які особливості соціалізації мають діти, які проживають у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей?

3. Що таке "педагогічна занедбаність"? Які ви знаєте причини і наслідки педагогічної занедбаності у дітей, які проживають у закладі.
4. Назвіть ознаки затримки психічного розвитку у дітей.
5. Як ви вважаєте, наявність біологічних батьків або інших родичів у дитини, які проживають у закладі, сприятиме чи заважатиме успішному здійсненню наставництва. Відповідь аргументуйте.
6. В якому віці формується довіра (відповідно до вікової періодизації Е. Еріксона)?
7. В якому віці формується ініціатива (відповідно до вікової періодизації Е. Еріксона)?
8. Чи є важливим для вас вік дитини в процесі наставництва і чому?
9. Які риси характеру дитини для Вас є важливими в процесі наставництва?
10. Які прояви складної поведінки можуть бути у дітей, які проживають у закладах? Чи є у вас побоювання щодо проявів складної поведінки і які саме?
11. Якими якостями має володіти наставник для формування довірливих взаємовідносин з дитиною, яка знаходиться у закладі?
12. Які незадоволені потреби у дітей, що проживають у закладах? Яким чином ви можете задовольнити їх пріоритетні потреби?
13. Яку роль має професійна компетентність наставника в процесі взаємодії з дитиною?
14. Яку роль має культурна компетентність наставника в процесі взаємодії з дитиною?
15. Яку роль має життєва компетентність наставника в процесі взаємодії з дитиною?
16. Які ресурси необхідні наставнику для взаємодії з дитиною?
17. Які результати потрібні для того, щоб ваша взаємодія з дитиною вважалась ефективною.
18. Чи готові ви до наставництва над дитиною, яка має особливі потреби?
19. Які очікування ви маєте від дитини, яка знаходиться у закладі?
20. Хто або що може змінити ваше рішення бути наставником для дитини, яка проживає у закладі?

Начальник Управління профілактики соціального сирітства	І. Пінчук
--	------------------

{Текст взято з сайту Мінсоцполітики України <http://www.msp.gov.ua>}

Методика «Три дерева» (автор R. J. Corboz).

Мета: аналіз внутрішньосімейних стосунків, їхніх особливостей, наявність прихованих конфліктів, про які дітям важко розповідати словами.

Окрім діагностичних завдань, використання таких малюнкових проєктивних методик на перших консультаціях допомагає фахівцеві встановлювати контакт з дитиною.

Зміст методики: тест передбачає малювання дитиною дерев такими, якими вона їх собі уявляє. Порівняння намальованих рослин з близькими родичами проводиться після завершення малюнку. Вибір кількості зображуваних дерев не випадковий. Діти підсвідомо проєктують на папір свої відносини з батьками.

Матеріали та обладнання: альбомний аркуш і набір кольорових олівців.

Інструкція та порядок роботи: психолог кладе перед дитиною горизонтально аркуш паперу формату А4 і просить намалювати будь-які три дерева. Наступний етап — бесіда з дитиною: «А яке дерево тобі подобається найбільше? Яке найменше? Яке наймолодше? Яке найстаріше? Яке дерево найкрасивіше?» Питання йдуть в чіткій послідовності: від легких і приємних до більш складних. З дозволу дитини психолог під відповідним деревом на малюнку записує всі дані нею характеристики. Далі йдуть питання: «А де ростуть дерева? Уяви, що ти садівник. Що б ти зробив з кожним з дерев?» Якщо дитина не зрозуміла таке питання, можна уточнити, що деревам потрібен полив, добриво, пересадка або, наприклад, якійсь рослині потрібно підрізати гілки або забезпечити більше сонця і тепла. Обов'язково скажіть, що з якимось деревами можна нічого не робити, їм і так добре. Останнє запитання тесту — дитину просять порівняти намальовані й описані дерева з членами її сім'ї: «Як ти думаєш, ким з членів вашої сім'ї може бути кожне з дерев?». При інтерпретації враховуються: малюнок з усіма деталями (розташування і розмір дерев, деталі, колірні переваги); відповіді на питання; асоціація дерев з родичами; пропонувані дитиною дії з рослинами; поведінка дитини під час діагностування, її емоційні й тілесні реакції

Додаток Д**Вправа «Розмиваємо образ фарбами»**

Мета: зниження психоемоційного напруження. Виконуючи вправу, діти навчаються не накопичувати образу й негативні емоції, а якомога швидше звільнитися від них.

Матеріали та обладнання: альбомний аркуш або аркуш паперу А3 (ватман), пензлик, баночка з водою, акварельні фарби (6—8 кольорів).

Інструкція та порядок виконання: психолог пропонує дитині на аркуші паперу намалювати сірою фарбою свою «хмарку образи». Потім, не давши фарбі висохнути, відразу ж пропонує почати її розмивати більш яскравою фарбою, подумки або вголос повторюючи: «Я розмиваю образ, вона втрачає свою силу».

Необхідно змивати з аркуша паперу пляму, що утворилася, до тих пір, поки вона зовсім не зникне.

Питання для обговорення:

- «Що ти відчував спочатку?
- Які емоції викликає малюнок, що вийшов?
- На що схожий твій малюнок?
- Чи хочеться ще щось додати або якось змінити малюнок?»

Методика «Лінія життя»

Діти, які зазнали сімейних негараздів, вилучення із сім'ї, «застрягають» у минулих травматичних подіях. Вони ніби «відокремлюються» від реальності. Повернути їх у «теперішнє» можна діагностико-терапевтичною методикою «Лінія життя».

Мета: структурувати минуле, проаналізувати отриманий життєвий досвід, записати всі важливі, на думку дитини, події, які можуть бути як позитивними, так і травматичними спогадами.

Суть методики: це хронологічний перелік усіх найважливіших подій з минулого дитини.

Перед початком роботи, щоб допомогти дитині заповнити свою «лінію», спеціаліст має підготуватися, зібравши основні факти з життя дитини. Іноді спеціаліст не має ґрунтовної інформації про дитину, тоді він може вислухати й зафіксувати розповідь у процесі проведення методики.

Інструкція та порядок виконання: використовувати методику можна тільки індивідуально, коли є достатньо часу й ресурсу.

Один з варіантів цієї методики включає таку *інструкцію*: «Намалюй на аркуші паперу, відступивши від краю 2 см, лінію згори вниз завдовжки майже весь аркуш. З одного краю лінії напиши 0, з іншого — 100. Це буде твоя лінія життя.

0 — це твоє народження, 100 — це, напевно, щось близьке до завершення життя.

Тепер (після того, як лінія намальована) познач ризикою на лінії те місце свого життя, де ти зараз перебуваєш. Який шматочок життя ти вже прожив?

А тепер познач ризиками й коротко підпиши всі важливі для тебе події, які трапилися в житті. Це можуть бути події, які відбувалися з тобою, або події, свідками яких ти був. Ці важливі для тебе події — у минулому.

Наступний крок: спробуй відзначити ризиками й коротко підписати всі значущі події твого життя, які, як ти думаєш, або навіть очікуєш, сподіваєшся, з тобою відбудуться в майбутньому».

Далі на основі малюнка з дитиною проводиться бесіда.

Інструкція другого варіанту методики: ниточкою або довгою стрічкою викладаємо рівну лінію (можна також використовувати гірлянду з вогниками, які світяться). Залежно від того, скільки дитині років, ставимо на лінії яскраві предмети через декілька кроків один від одного. Кількість відміток дорівнює кількості років + 1 (через рік від реального віку) і + 1 через 5 років від реального віку.

Лінія з ниток повинна бути набагато довшою, ніж позначки віку. Дитина стає на першу «зупинку» — ми їй нагадуємо, що це точка, де їй усього рік. На цьому місці малюк тільки починає ходити (дитина може присісти, попроситися на ручки, обов'язково обіймаємо її, якщо вона дозволить). Просуваючись лінією, дитина випростується. На кожній «зупинці» говоримо позитивні слова: «О! Ще один рік! Як я тобі радий! Цього року ти стала/в...» (говоримо про якесь досягнення).

Обов'язково варто трохи довше постояти на позначці реального віку. Потім, коли дитина робить крок у «майбутнє», психолог говорить: «О! Ти будеш таким щасливим дорослим!» Можна поцікавитися про думки та почуття дитини, разом пофантазувати. Можна розкладати на позначках, де вказаний вік, папірці з написаними побажаннями або ресурсними словами.